

Міністерство освіти та науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Психолого-природничий факультет
Кафедра екології, географії та туризму

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри

_____ Лико Д.В.

(підпис) (ініціали, прізвище)

“16” грудня 2020 року

Пояснювальна записка
до кваліфікаційної роботи магістра

зі спеціальності _____ 014 «Середня освіта (Географія)» _____
(код і назва)

на тему: «Територіальний аналіз етнічних українців в межах України та на
прилеглих територіях» _____

Виконав (-ла): студент (-ка) II курсу, групи МГ-61 _____
(шифр групи)

Царук Тетяна Юріївна _____
(прізвище, ім'я, по батькові) (підпис)

Керівник професор кафедри екології, географії та туризму РДГУ,
кандидат сільськогосподарських наук, доцент Лико С. М. _____
(посада, науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали) (підпис)

Рецензент завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Національного університету водного господарства та природокористування,
кандидат географічних наук, доцент, Коротун Сергій Ігорович _____
(посада, науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали) (підпис)

Засвідчую, що кваліфікаційна робота містить
результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів
інших авторів мають посилання на
відповідне джерело

Студент _____
(підпис)

Оцінка за результатами захисту:

Національна шкала _____

Кількість балів: _____

Оцінка: ЄКТС _____

Зміст

ВСТУП	3
Актуальність.	3
Розділ 1. Методика та загальнонаукові методи регіональних етногеографічних досліджень	5
Розділ 2. Етнографічні регіони України.	9
2.1. Етнографічні карти України	9
2.2. Характеристика етнографічних районів	16
2.3. Етнічні межі	21
2.4. Діалекти української мови	26
Розділ 3. Етнографічні групи українців	29
4. Аналіз програми «Географія» для 8-го класу	43
4.1. Вивчення населення України на уроках	43
4.2. Навчальна програма з позашкільної освіти „Туристсько-красознавчий напрям (етнографічне красзнавство)	69
Висновки	79
Література	80

ВСТУП

Актуальність.

За основними етнографічними аналогіями (і за діалектами) Україну прийнято розподіляти на три великі регіони: Центрально-південно-східний; Північний, або Полісся; Південно-західний.

Перший регіон – Центрально-південно-східний – охоплює такі сучасні адміністративні території: Київську область без її північної поліської частини; Черкаську; Кіровоградську; Полтавську; Харківську; південні частини Чернігівської та Сумської областей; південно-степові області – Донецьку, Луганську, Запорізьку, Дніпропетровську, Херсонську, Миколаївську, Одеську; південно-східні райони Житомирської; східні Вінницької областей; Кримську Республіку.

Другий – Північний, або Поліський регіон – переважно збігається з природною зоною українського Полісся й адміністративно охоплює північні частини Волинської, Рівненської, Житомирської, Київської, Чернігівської та Сумської областей. Північна межа регіону – державний кордон з Білоруссю і Росією, південна – орієнтовно пролягає через міста Володимир – Луцьк – Рівне – Корець – Новоград-Волинський – Житомир – Київ – Ніжин – Борзна, далі – вгору за річищем р. Сейм до кордону з Росією.

Третій регіон – Південно-західний – охоплює більшу південно-західну частину Вінницької, лісостепові південні райони Волинської та Рівненської областей, повністю Хмельницьку, Тернопільську, Львівську, Івано-Франківську, Чернівецьку й Закарпатську області.

В Україні історично склалося п'ятнадцять історично-етнографічних регіонів: Середня Наддніпрянина, Полісся, Волинь, Поділля, Галичина, Підкарпатська Русь (Підкарпатська Україна), Буковина, Покуття, Південна Бессарабія, Таврія, Крим, Запорізька Січ, Донщина, Слобожанщина і Сіверщина.[25, 30, 33, 39]

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є з'ясування територіальних особливостей етнічних українців в межах України та на прилеглих територіях

Щоб досягти даної мети необхідно виконати наступні завдання:

- встановити етнічний склад населення України
- проаналізувати культурно-освітнє життя етнічних груп
- встановити громадсько-побутові особливості етнічних груп;

Об'єкт дослідження етнічні райони та етнічні групи на території України.

Предмет дослідження – демографічні та етнокультурні процеси етнічних груп

Методи за допомогою яких здійснювалися дослідження:

Під час написання роботи використано науково-дослідницький діалектичний принцип вивчення й оцінки предметів та явищ у їхньому історичному розвитку. Для верифікації залученої інформації послуговуємось порівняльним методом. У процесі поєднання і узгодження етнографічних даних та історіографічної інформації застосовано метод комплексного аналізу. Під час загального аналізу об'єкту дослідження використано ретроспективний метод.

Практичне значення одержаних результатів.

У дипломній роботі проаналізовано карти етнічних районів України, охарактеризовано особливості етнічних районів та етнічних груп українців.

Складено конспект уроку з географії для учнів 8 класу.

Розділ 1. Методика та загальнонаукові методи регіональних етногеографічних досліджень

Спираючись на основні методологічні підходи етногеографічного дослідження держав, можна виділити такі основні складові методики регіонального етногеографічного аналізу: [17]

- а) методика аналізу історичних етногеографічних процесів;
- б) методика аналізу сучасної територіальної організації етнопонаціональної сфери, включаючи і проблеми етногеографічного районування;
- в) методика оцінювання регіональних проблем і перспектив етнопонаціональних взаємин в Україні.

Дослідження історичних етногеографічних процесів передбачає таку послідовність методичних прийомів:

1. Виділення методом періодизації основних етапів історичних етногеографічних змін. Аналіз за допомогою порівняльного та статистичних методів етногеографічної ситуації на історичних зрізах та виявлення тенденцій основних змін.

2. Виявлення тенденцій етнодемогеографічного розвитку шляхом порівняльного аналізу рядів динаміки кількості етнопонаціональних спільнот і груп, а також груп населення за рідною мовою впродовж останніх історичних періодів.

3. Виявлення причинно-наслідкових зв'язків релігійно-конфесійних та етногеографічних процесів.

4. Оцінювання рівня інерції історичних етногеографічних процесів у сучасній територіальній організації етнопонаціональної сфери держави.

Кожне із виділених завдань у методиці історико-географічного дослідження геополітичних змін реалізують через використання спеціальних і загальнонаукових методів.

Першочергове значення має метод історико-географічної періодизації, який в історичній етногеографії полягає у виділенні часових проміжків (етапів) у розвитку етногеографічних об'єктів чи їхніх поєднань, які характеризуються подібністю умов, відносною одноманітністю та стабільністю. Застосування методу історико-географічної періодизації є необхідним у будь-якому історико-

етногеографічному дослідженні, адже вивчення кожної проблеми потребує окреслення конкретного історичного періоду. Для виділення таких періодів важливо виявити переломні моменти, що започатковують нові якісні зміни в розвитку багатьох явищ та елементів етногеографічного середовища.

Проведення періодизації так чи інакше є необхідною передумовою для застосування методу історико-географічних зрізів. Сутність цього методу полягає у детальній реконструкції на конкретний час конкретного періоду етногеографічної ситуації, яку описують науковою мовою та моделюють на відповідних картах. Ускладнює використання цього методу недостатність чи несинхронність фактичних даних для всіх частин досліджуваної території. Так, через несинхронність переписів населення, що були проведені на українських землях у складі різних держав, для реконструкції етнонаціональної ситуації необхідно вносити певні поправки.

Визначити особливості та закономірності розвитку окремих етногеографічних об'єктів, наприклад, етнічних територій, етнічних меж, дає змогу метод діахронічного аналізу, який полягає у детальному відстеженні впродовж усього історичного часу або тривалого проміжку еволюції змін у їхній конфігурації, розмірах, географічному положенні.

Діахронічний аналіз дає змогу відстежити і процеси зародження, і різні фази та стадії розвитку етногеографічного явища та зробити висновки щодо вектора та трендів його динаміки.

Для України особливо політично значущим і водночас методично складним є пізнання сутності мовно-географічних процесів, урахуваючи специфіку її геополітичного становища, яке передбачає передусім регіональний аналіз динаміки питомої ваги населення, що вважає рідною українську, російську та інші мови в розрізі сільського та міського населення, та її зіставлення з динамікою етнонаціонального складу населення загалом.

Аналіз мовно-географічних процесів включає також зіставлення часток представників великих мовних сімей і груп на різних часових проміжках, що дасть змогу розкрити певні загальнокультурні та загальнополітичні тенденції.

Основним етапом етногеографічного вивчення держав є аналіз сучасної територіальної організації етнонаціональної сфери, методика якого передбачає:

1. Кількісний аналіз демографічних співвідношень в етнонаціональній структурі держави за допомогою статистичних методів. Ідентифікацію суб'єктів етногеографічних взаємин з урахуванням їхньої демографічної ваги.

2. Аналіз етнонаціональної мозаїчності держави та регіонів за допомогою відповідних показників. Ідентифікацію держав та регіонів за етнонаціональним складом (моноетнічні, переважно моноетнічні, двоетнічні, поліетнічні, етнічно змішані) та оцінення ступеня поліареальності.

3. Аналіз географії окремих етнонаціональних спільнот та груп, а також субетнічних та етнографічних груп, з використанням методу типологізації за демографічним потенціалом, особливостями заселення, мовно-культурними ознаками, ступенем асиміляції, характером розселення.

4. Етногеографічне районування держави. Спектр методів, які використовують в усіх методиках етногеографічного аналізу, є широким, але з урахуванням методичних засад суспільної географії пріоритетне значення мають статистично-математичні методи та картографічний метод.

Дослідження поширення субетнічних та етнографічних груп здійснюють методом польових досліджень, зокрема, експедиційних. Безпосередні польові обстеження можна поєднувати з соціологічними методами (опитування, анкетування).

Межі поширення етнографічних груп визначаються насамперед за якісними змінами у діалектах, традиційному господарстві та будівництві.

Що ж до визначення меж субетнічних груп, для яких характерною є наявність і групової самосвідомості, то тут, крім названих методів, необхідними є і соціологічні опитування щодо самоідентифікації населення.

Важливим методом синтетичного відображення територіальної диференціації етнонаціональної сфери держави є етногеографічне районування, основане на виділенні в межах державної території значних за розмірами частин з характерними рисами поширення етнонаціональних спільнот і груп.

Етногеографічне районування можна розглядати і як метод ідентифікації великих адміністративних районів за приналежністю до таких основних типів територіальної організації етнонаціональної сфери, як етнічні території, ареали компактного розселення малих корінних народів, етнічно-змішані ареали колонізаційного (переселенського) типу.

Виділення етногеографічних меж здійснюється з урахуванням ліній, за якими відбувається різка зміна таких кількісних параметрів, як частка найбільших етнонаціональних спільнот і груп, частка населення з рідною мовою. [17]

Розділ 2. Етнографічні регіони України.

2.1. Етнографічні карти України

Більше 200 років вивчається етнографічне районування та етнографічні групи нашої країни. [25, 30, 31, 33, 39]

Кожен вчений має свою позицією, ті ж самі регіони називаються по-різному, виділяються їхні межі в залежності від особливостей будівництва, традиційного вбрання, предметів побуту і господарського знаряддя, особливостей ведення господарства, мовних діалектів, географії, політики (рис.2.1.).

Рис 2.1. Етнографічні регіони України

У Національному музеї народної архітектури та побуту України розроблено карту історико -етнографічних регіонів України враховуючи особливості побуту кожного регіону (рис. 2.2.).

Рис. 2.2. Історико-етнографічні регіони України (Національний музей народної архітектури та побуту України (Київ, с.Пирогів)).

Вивчаючи побудову житла кожного етнографічного регіону В.П. Самойлович розробив карту архітектурно-етнографічного районування України (рис. 2.3.).

Мал. 2. Архітектурно-етнографічне районування України (кінець XIX — початок XX ст.):

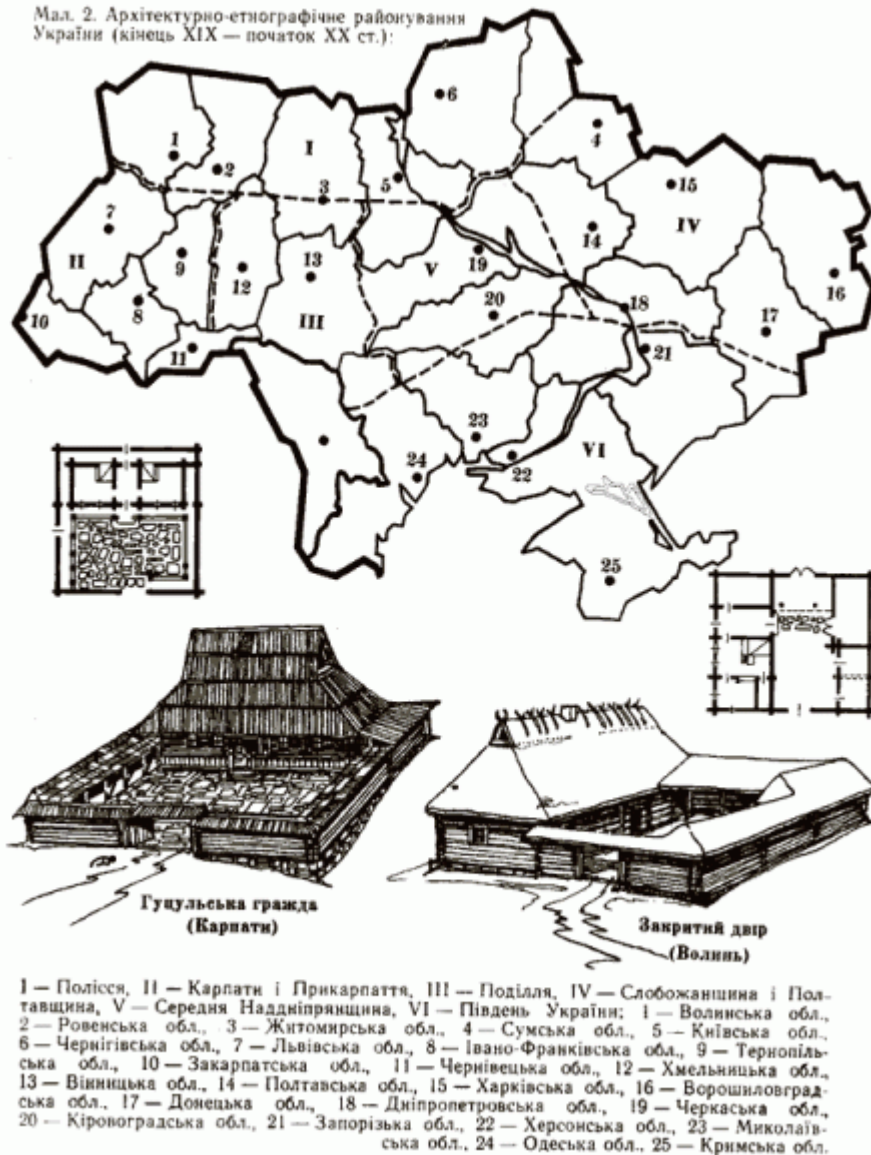

Рис. 2.3. Архітектурно-етнографічне районування України (В.П. Самойлович «Українське народне житло (кінець 19 – початок 20 століть)»; київське видання («Наукова думка») 1972 року).

Працівники Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара», досліджуючи особливості народної культури 18-20 століття, створили карту «Етнографічні регіони України» (рис. 2.4.).

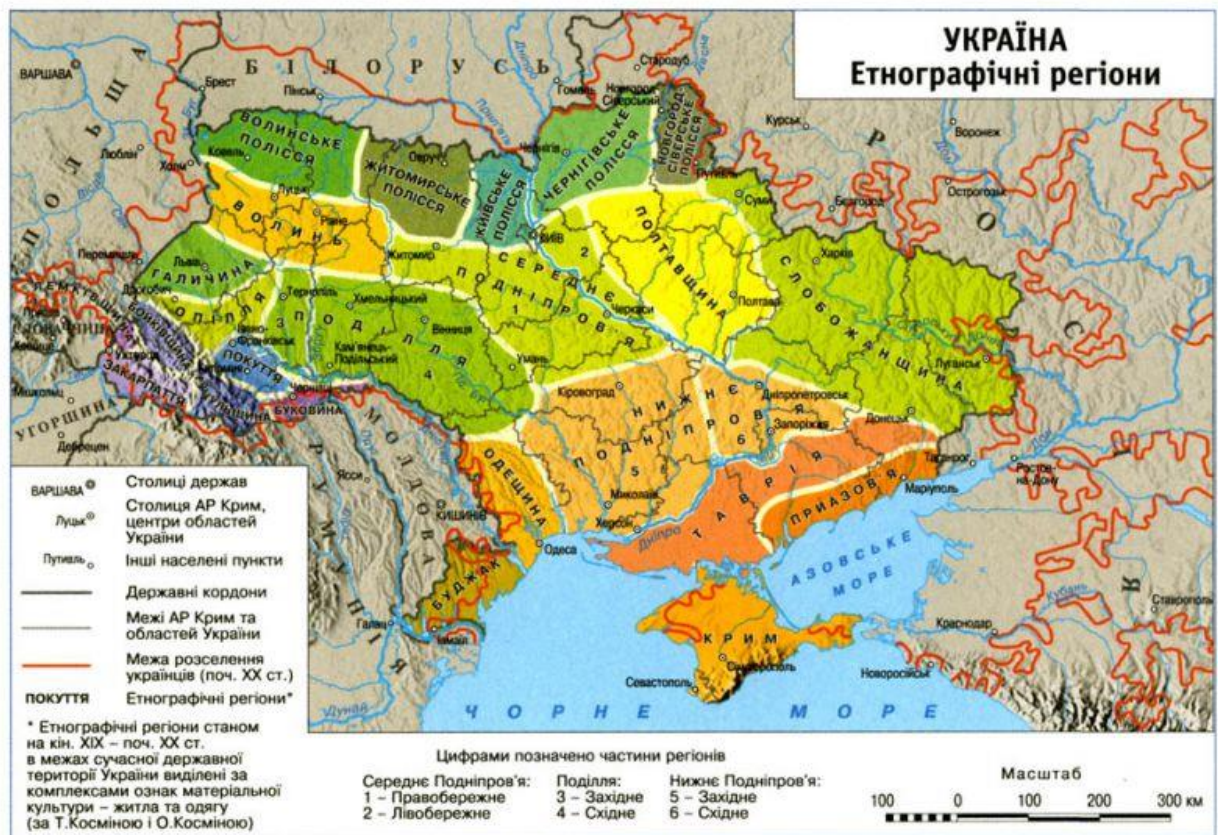
Рис.2.4. Етнографічні регіони України (Архів Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара»).

Узагальнивши карти етнографічних районів та проаналізувавши особливості побуту етнографічних груп у 2004 році було складено карту «Українські етнічні та етнографічні землі» (рис. 2.5.).

Рис. 2.5. Українські етнічні та етнографічні землі (Загальногеографічний атлас України; київське видання («Картографія») 2004 року).

Вивчаючи матеріальну культуру: житло на одяг етнічних груп Т. Косміна, О. Косміна упорядкували карту «Етнографічні регіони України» (рис. 2.6.).

За виданням: Україна й українці: Галичина, Буковина: Історико-етнографічний мистецький альбом Івана Гончара (вибрані аркуші). – Київ: УЦНК «Музей Івана Гончара», ПФ «Оранта», 2007. – 314 с.

Рис. 2.6. Етнографічні регіони України (Т. Косміна, О. Косміна «Україна й українці: Галичина, Буковина: Історико-етнографічний мистецький альбом Івана Гончара»; київське видання («УЦНК «Музей Івана Гончара», ПФ «Оранта») 2007 року).

Досліджуючи традиції етнічних груп та особливості писанки О. Білоус, З. Сташук у 2013 році уклали карту «Історико-етнографічні райони України» (рис. 2.7.).

Історико-етнографічні райони України

Рис 2.7. Історико-етнографічні райони України (О. Білоус, З. Сташук «Школа писанкарства»; київське видання 2013 року).

Кожному етнічному регіону відповідають сучасні адміністративні області, що представлено в таблиці 2.1

Таблиця 2.1.

Районування України

№	Регіон	Підрегіон	Область
1	Середня Наддніпрянщина		
1.1		Центральна Київщина	Київська
1.2		Південна Київщина	Київська, Черкаська, Кіровоградська
1.3		Полтавщина	Полтавська, Лівобережна Київщина, північ Дніпропетровської
1.4		Південна Чернігівщина	Чернігівська, Лівобережна Київщина
2	Полісся		
2.1		Центральне (Правобережне)	Київська, Житомирська
2.2		Західне (Правобережне)	Волинська, Рівненська
2.3		Східне (Лівобережне)	Чернігівська, Сумська

3	Волинь		
3.1		Західна	Волинська, Львівська
3.2		Центральна	Рівненська, Тернопільська
3.3		Східна	Житомирська, Хмельницька
4	Поділля		
4.1		Західне	Тернопільська, Чернівецька
4.2		Східне	Вінницька, Хмельницька, Черкаська
4.3		Південно-Східне	Одеська, Кіровоградська, Миколаївська
5	Слобожанщина		Сумська, Харківська, Луганська, Донецька
6	Нижня Наддніпрянина		
6.1		Запоріжжя	Запорізька, Херсонська
6.2		Надпоріжжя	Дніпропетровська
7	Донщина		Донецька, Луганська
8	Нижнє Побужжя		Одеська, Миколаївська
9	Бессарабія (Буджак)		Одеська
10	Буковина		Чернівецька
11	Покуття		Івано-Франківська
12	Гуцульщина		Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька
13	Бойківщина		Львівська, Закарпатська, Івано- Франківська
14	Лемківщина		Львівська, Закарпатська
15	Опілля		Львівська
16	Закарпаття		Закарпатська

2.2. Характеристика етнографічних районів

Аналізуючи картографічні матеріали та літературні дані, встановлено, що етнографічні групи найбільше сконцентрувалися на території Західної України.

Полісся

До етнографічного регіону Полісся належать сучасні адміністративні області: Волинська, Рівненська, Київська (північні райони), Житомирська (північні райони), Чернігівська (північні райони) та Сумська (північні райони).

Назва Полісся походить від слів «по» та «ліс», в зв'язку з тим що на півночі України поширені ліси і жителі оселилися «по лісі».

Перша писемна згадка про Полісся знайдена у Галицько-Волинському літописі у 1275 році. У цьому регіоні проживали поліщуки. [5, 17, 25]

Особливості побудови оселі показано на рис.2.8.

Рис.2.8. Оселя на території Полісся

Південно-західна частина Полісся називається Волинь, перша згадка про яку є у 1077 році у Новгородському літописі.

До сьогодні не з'ясовано походження назви Волинь. Однією з версій є походження назви від вже неіснуючого міста Волинь, або Велинь, яке було

виявлене археологами у місці злиття річок Гучва і Західний Буг - за 20 км від сучасного міста Володимира-Волинського.

Іншою версією є походження назви «вол» або «вел», що означає «мокрый», «вологий», «заболочена місцевість». [25]

Жителі Волині будували характерні Для Полісся оселі (рис.2.9)

Рис.2.9. Жителі Волині

Карпати

Етнографічний регіон Карпати ділиться на Прикарпаття, Закарпаття і Карпати. Походження назв: при- – те, що при Карпатах, тобто перед ними, за- – те, що за горами.

Назви Карпат походить від різних слів кількох мов: з вірменської «карп» – камінь, «пат» – стіна; з польської «карпа» – великі нерівності, стовбури, коріння; з кельтської «карн» – камінь, купа каміння.

До Карпатського етнографічного регіону входять сучасні адміністративні області: Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька (захід), Тернопільська (захід).

В Карпатах проживали бойки, лемки і гуцули [3, 7, 9, 10, 19-23, 25, 28].

Галичина

Галичина включає територію сучасних областей: Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської. Столицею було місто Галич, назву якого деякі вчені виводять від назви древніх кельтів.

Покуття

Невелика територія Прикарпатського регіону, що включає частину Косівського району Івано-Франківщини, що розташована між річками Прут і Дністер. Назви Покуття пов'язана з селищем Кути. Після захоплення українських земель поляки почали позначати межі своїх володінь на сході цим населеним пунктом. Вони говорили щось на зразок: «Наші землі по Кути».

Буковина

Назву регіону Буковина походить від букових лісів, які зростають на території Чернівецької області, що є Північною Буковиною – частиною великої Буковини, південні землі якої належать до території Румунії.

Поділля

Українські літописи згадують ці території під назвами «Пониззя» і «Нижня Русь» (13 століття). Назва Поділля вперше зустрічається у документах 14 століття. До історичного району Поділля входять такі сучасні адміністративні області: Житомирська область (південний захід), Рівненська область (південь), Тернопільська область, Хмельницька область, Вінницька область, Одеська область (північ).

Назви Поділля походить від слів «по» і «дол» (нижня частина; поселення, розташовані в річковій долині). Жителі поселялися «по долу», тобто в долині між річками Південний Буг і Дністер [3, 6].

Характерні особливості будівництва оселі показано на рис. 2.10

Рис. 2.10. Будинок із села Крищенці

Середня Наддніпрянщина

Включає територію Центральної України вздовж течії Дніпра. До цього регіону входять сучасні адміністративні області: Київська область (південні райони), Чернігівська область (південні райони), Полтавська область (південно-західні райони), Кіровоградська область (північні райони), Черкаська область.

Характерні особливості будівництва оселі показано на рис. 2.11.

Рис. 2.11. Оселя на території Середньої Наддніпрянщини

Слобожанщина

До Слобідської України належать адміністративні області: Сумська (південні райони), Харківська, Луганська, Донецька, Полтавська (східні райони), Дніпропетровська (північні райони на Лівобережжі).

Українці на цих землях поселялися у 15 столітті. Це були сміливці, шукачі справедливості і кращої долі з Полісся і Волині – тодішніх кордонів українських земель (які входили до складу Речі Посполитої). Таких волелюбців тюрки прозвали «козаками». На той час слобідські землі називались Дике поле.

У 17 столітті після повстання Богдана Хмельницького в Дике поле переселилися козаки і селяни, заснувавши слобідки, що сприяло назві «Слобожанщина» [17, 30, 33, 45, 48].

Характерні особливості будівництва оселі показано на рис. 2.12.

Рис.2.12. Оселя на території Слобожанщини

Південь

Південь України є однією з порівняно недавніх частин України. Колись ці землі належали різним державам: Стародавня Греція, Кримське ханство з Османською імперією, Російська імперія, в зв'язку з чим крім українців на території проживають греки, татари, німці, вірмени, болгары, росіяни, серби, молдавани.

До південного регіону відносяться: Запоріжжя, Херсонщина, Миколаївщина, Дніпропетровщина (крім деяких північних районів), Донеччина (південні і центральні райони), південь Одещини, Кримський півострів. [17]

Характерні особливості будівництва оселі показано на рис. 2.15.

Рис. 2.15. Поселення на території Півдня

2.3. Етнічні межі

Межі, які відокремлюють конкретні етнічні землі, є достатньо стабільними і змінюються переважно під впливом політичних факторів, нерідко із застосуванням військової сили.

Ця трагічна закономірність є особливо властивою історії розвитку і занепаду українських етнічних земель.

Через політичні причини у XIV–XX ст. значна кількість етнічних українських земель була включено до складу Польщі, Чехо-Словаччини, Угорщини, Румунії.

До перелічених країн були приєднані українські історико-географічні території:

- Польщі - Східна Галичина, Волинь, Полісся, Лемківщина, Надсяння, Холмщина, Підляшшя;

- Румунії - Південна і Північна Буковина, Північна і Південна Бессарабія, Мармарощина;
- Чехо-Словаччини: Закарпаття, Пряшівщина.

Частина цих земель є західною окраїною українських етнічних земель (Східна Галичина, Волинь, Полісся, Лемківщина, Надсяння, Холмщина, Підляшшя, Буковина, Мармарощина, Пряшівщина).

Етнічні українські території поділяються на суцільні, якщо в національній структурі населення українці переважають, та на змішані, якщо українці становлять 10-25-50 % усіх жителів.

Етнічні території бувають старими, де українці як автохтони (корінні жителі) живуть чи жили десятки століть (Київщина, Чернігівщина, Галичина, Волинь, Поділля, Буковина, Закарпаття, Холмщина, Надсяння, Лемківщина, Слобожанщина та ін.), а також **новими**, де вони поселилися упродовж останніх декількох століть (Кубань, Зелений Клин, Сірий Клин).

Українські етнічні межі у Польщі багато віків були досить стабільними, хоч характеризувалися територіальними переміщеннями на схід, що відображало експансію панівних кіл Польщі в цьому напрямку.

Після Першої світової війни лінія українсько-польського етнічного розмежування (за даними польського перепису населення 1931 р.) проходила поблизу поселень Дуклі, Романова, Сянока, далі на північ від Горлиці, на південь від Ясло, перетинала р. Сян і тяглася на північний схід до Ярослава і далі по р. Сян аж до злучення з р. Танвою.

В східному напрямку ця межа по р. Танві продовжувалася на південь від Томашова. Потім круто повертала на північ уздовж Західного Бугу до Дорогичина і Лісної над Нарвою.

На схід від названої межі українці становили більшість усього населення. Вздовж західноукраїнсько-польського етнічного покордоння - на північний захід від польсько-словацького кордону до Нового Сонча, на південь від міст Ясло і Кросно через Ярослав і на північний захід по р. Сян аж до впадіння в неї правої притоки - р. Танви, - по р. Танві з продовженням на північ від Рави-Руської. На схід від Замостя до Холма і далі - до поселень, розташованих на захід від

Володави до Бельська і аж до Західного Бугу - проходила досить широка смуга змішаних українсько-польських етнічних територій, де українці переважно становили 25-50 % усього населення. Це колишні суцільні українські етнічні землі, які під польським впливом перейшли до класу змішаних територій.

Найінтенсивніше відбувалася деукраїнізація на Холмщині та Підляшші, звідки під час Першої світової війни кілька сотень тисяч українців було евакуйовано царським урядом на схід. Велика кількість цих людей на Батьківщину вже не повернулась.

Наприкінці Другої світової війни і в перші повоєнні роки українці, які жили на старих західних етнічних землях упродовж багатьох століть, були депортовані на схід колишнього СРСР, а також насильно розсіяні серед поляків на колишніх німецьких землях. У результаті встановився нинішній державний кордон України з Польщею, який проходить від Карпат (верхів'я р. Сяну) до Нижанкович і Рави-Руської, далі по ріках Солокія і Західний Буг до кордону з Білорусією.

Межі українських- етнічних земель у Російській Федерації формувалися у складних умовах.

Їх довжина становить, приблизно, 1500 км. За даними перепису 1926 р., українсько-російська етнічна межа пролягала північніше від Новгород-Сіверського (приблизно між ним і Трубчевськом). Далі вона повертала на південь до Путивля, потім на схід і північний схід, продовжуючись вздовж р. Сейм аж до впадіння в неї р. Свапи. Звідти українсько-російська етнічна межа круто повертала на південний схід до Белгорода (на північ від цього міста) і широким клином заходила з південного заходу в російський етнос.

Тут з обох боків цього клину розташовувалися значні ареали українців і росіян: на північному сході - українців, на південному заході - росіян (із загальним переважанням українців).

Далі, на північному сході невеликим розгалуженням простягався регіон з переважанням українського населення, що існує і сьогодні. Від основи цього "українського півострова" (Новий Оскол) російсько-українська етнічна межа повертає на північний схід і сягає аж до р. Дон (поблизу поселення Ліски). Звідти вона прямує на північний схід до р. Хопер (південно-західніше від

Борисоглебська), тут круто повертає на південь, перетинає р. Дон і сягає поселення Морозівського. Далі, вздовж р. Сіверський Донець російський етнос, в свою чергу, “врізається” півостровом в український етнос. На північ від Луганська українсько-російська етнічна межа повертає до Ростова-на-Дону, йде по р. Дон на північний схід і через Тихорецьк і Краснодар (східніше міста) тягнеться на південь, а західніше Майкопа повертає до Чорного моря (південно-західніше від Геленджика).

Таким чином, етнічні українці переважають в обширній західній частині Північного Кавказу. На схід від західної частини українського етносу Північного Кавказу обширною смугою з півночі на південь простягається змішана українсько-російська територія, яка на півдні доходить до Чорного моря (південніше м. Сочі через м.Туапсе), сягаючи Геленджика. На південному сході український етнос межує з карачаївським і простягається до Єсентуків, П'ятигорська і далі по р. Терек сягає територій північніше м. Грозного.

Від ріки Терек межа продовжується на північний захід до р. Манич і на широті станиці Цимлянської повертає на південний захід до Ростова-на-Дону, окреслюючи з півдня обширний “півострів” російського етносу, що розташувався вздовж нижньої течії р. Дон (з відгалуженням, як зазначалося, вздовж р. Сіверський Донець).

У межах змішаної українсько-російської етнічної території Північного Кавказу, зокрема в північно-східній її частині (на східному прикордонні з Калмикією), у загальній чисельності всього населення невпинно зростала питома вага українців (часто до 50-65 %). У центральній частині названої українсько-російської території, в центрі Ставропілля (на північний захід і північний схід від Страврополя), виділявся досить обширний за площею ареал з переважанням етнічних росіян.

Впродовж тривалих часів в західній і центральній частинах Північного Кавказу, на півдні Воронежської і Курської, а також Белгородської і Брянської областей, українці місцями становили більшу половину всього населення.

Межі українських етнічних земель у Білорусії досить важко визначити у зв'язку з наявністю широкої смуги змішаних українсько-білоруських говорів.

Мовознавчі дослідження рекомендують проводити цю межу через Нарву, поблизу Картузької Берези, Вигонівського озера, Лунинця до Турова, а далі - вздовж Прип'яті до Мозира, звідти - на південь західніше Чорнобиля і Прип'яті знову до Дніпра, по якому ця межа прямує вгору, до Лоева, проходить лівою притокою Дніпра р. Сож і повертає на північ від с. Семенівки і прямує на північний захід, сягаючи м. Стародуба.

На північ від Чернігівщини українську етнічну межу визначити ще важче із-за сильних білоруських, російських та українських взаємовпливів. Державний кордон України з Білорусією не співпадає з етнічною межею. Остання проходить значно північніше і північно-західніше від державного кордону.

Переписи населення також не визначали чітко тут межі між українським і білоруським етносами. Є великі розбіжності у статистичних показниках. Наприклад, російський перепис 1897 р. зафіксував у Брестському, Кобринському, Дорогичинському повітах переважно українське населення, польський перепис 1921 р. - лише білоруське. Свого часу, на прохання місцевого населення, що мешкало поблизу Гомеля, це місто і прилеглі до нього території входили до складу Української Народної Республіки.

Етнічне розмежування між українцями і білорусами вимагає всебічного вивчення, зокрема на детальному комплексному етнографічно-мовознавчому рівні.

Межі українських етнічних земель у Молдавії та Румунії завжди пролягли територією Бессарабії, Буковини та Мармарощини. В Бессарабії межі українських етнічних земель сформувалися в трьох її частинах: північній (Хотинщина), південній (Акерманщина, Ізмаїльщина) та східній - вздовж центральної (молдавської) частини Бессарабії. Характерною особливістю українсько-молдавського етнічного покордоння є те, що як серед українських, так і серед молдавських територій трапляються поселення етнічних сусідів (це типово також і для українсько-румунського етнічного покордоння).

У південній частині Бессарабії українська етнічна межа починається біля м. Ізмаїла і сягає озера Сасик, а далі - р. Дністер. Поблизу Росківця над Дністром, вона переходить на його лівий берег, продовжується вздовж цього берега (на 15-

20 км східніше Дністра) і поблизу Бендер переходить на правий берег. Від Рибниці до Могилева-Подільського ця межа простягається по Дністру і на північному заході (в межах Хотинщини) різко повертає на захід, а потім на південь, сягаючи р. Прут поблизу Личкан і Новоселиці. Звідси вона прямує Північною Буковиною до Чернівців (тут український етнос окрім молдавського межує і з румунським етносом). Далі українсько-молдавська етнічна межа круто повертає на південний схід, аж за м. Сучаву в Південній Буковині (Румунія). Потім так само круто тягнеться, але вже в зворотному напрямку - на північний схід - до околиць Чернівців. Звідси вона прямує через Карпати поблизу поселень Панка-Руська Молдавиця-Кирлибаба до Будіївської гори і звертає до р. Тиси.

Етнічна межа українських земель в Угорщині пролягає по Закарпаттю. Вона тягнеться південніше від лінії Виноградів-Мукачів-Ужгород. До складу України увійшла невелика прикордонна угорська етнічна територія з центром у м. Берегові.

Межа українських етнічних земель у Словачії починається поблизу Ужгорода. Звідси вона повертає на північний захід (до Яблінки), потім — на північ (до Зборова), а далі продовжується до Ольшаниці та Липника, тобто до кордону з Польщею [17, 23, 25, 30, 33].

2.4. Діалекти української мови

Національна мова - загальнонародна мова українського народу - представлена двома формами: літературна і діалектна мови.

Між літературною і діалектичною мовами виділяють проміжні утворення, які називають народно-розмовна мова, або просторіччя. Просторіччя номінує наддіалектне утворення – мовлення міських жителів (рідше – сільських), яке називають суржилом, що є сумішшю літературних, діалектних, просторічних слів.

Територіальний (місцевий) діалект - різновид загальнонародної мови, яким говорить обмежена кількість людей, що проживають на спільній території [13].

Поширення діалектів на території України показано на рис. 2.16.

Рис. 2.16. Поширення діалектів на території України

Північне наріччя (поліське наріччя) - одне з трьох наріч української діалектної мови, що поширене в населення північної частини України.

Говори північного наріччя частково відмінні між собою, але мають спільні риси, які відрізняють північне наріччя від південно-західного і південно-східного. Це наріччя є переходом від української мови до білоруської.

Південно-східне наріччя - одне з трьох наріч української діалектної мови, що поширене в межах Півдня, Сходу та Центру сучасної України, територій розселення українців у Росії.

Південно-східне наріччя охоплює говори південних районів Київської та Сумської областей, усієї території Харківської, Луганської, Донецької, Полтавської, Запорізької, Дніпропетровської, Херсонської, Кіровоградської, Черкаської, Миколаївської та Одеської областей (крім окремих районів чотирьох останніх, говірки яких належать до південно-західного наріччя). Південно-східне наріччя також поширене в Криму та у суміжних районах Курської, Белгородської, Воронежської, Ростовської областей Росії.

Південно-західне наріччя - одне з трьох наріч української діалектної мови, що об'єднує говори на території південно-західних областей України, а також на суміжних землях Молдови, Румунії, Угорщини, Словаччини, Польщі; говірки

південно-західного типу як окремі анклавні поширені також в Хорватії, Сербії, Канаді, США.

Південно-західне наріччя об'єднує старожитні говори.

Територія південно-західного регіону України довгий час була під владою інших держав, в зв'язку з чим на формування наріччя мали вплив інші мови.

У ньому виділяють три групи діалектів:

- волинсько-подільську, що об'єднує волинський і подільський говір, що поширені на території історичних Волині і Поділля;

- галицько-буковинську, що об'єднує наддністрянський, покутсько-буковинський (надпрутський), гуцульський (східнокарпатський), надсянський говори, що поширені на територіях історичних Галичини і Буковини;

- карпатську, що об'єднує бойківський (північнокарпатський, або північнопідкарпатський), закарпатський (середньозакарпатський, підкарпатський, південнокарпатський), лемківський (західнокарпатський) говори (табл 2.1.) [13].

Таблиця 2.1

Діалекти української мови

Північне наріччя	Південно-східне наріччя	Південно-західне наріччя	
східнополіські говори (лівобережнополіський)	середньо-наддніпрянські говори	волинсько-подільська група	волинські говори подільські говори
середньополіські говори (правобережнополіський)	слобожанські говори	галицько-буковинська група	надсянські говори покутсько-буковинські говори гуцульські говори наддністрянські говори (львівська говірка)
західнополіський говір (волинсько-поліський)	степові говори балачка	карпатська група	лемківські говори закарпатські говори бойківські говори

Розділ 3. Етнографічні групи українців

Етнографічна група населення (субетнос) - певна група людей, які належить до конкретного етносу. Вони зберігають традиційні елементи побутової культури, діалектні відмінності в мові і складає історико-культурну спільність. Традиційно-побутові особливості етнографічних груп (субетносів) характеризуються в звичаях, одязі, житлі, фольклорі, обрядах, народній музиці та декоративно-прикладному мистецтві.

Поява етнографічних груп зумовлена історичними особливостями розвитку окремих територіальних груп конкретної народності чи нації, їх соціальним і політичним становищем, географічними умовами, заняттями, що позначається на культурі і побуті цих груп.

Часто такі групи мають самоназву і виступають етнографічними групами (субетносами) конкретного етносу.

Впродовж багатьох століть на українській етнічній території відповідно сформувалися різні етнографічні групи українського етносу. Серед них батюки, лемки, полтавці, долиняни, севрюки, гуцули, слобожанці, покутяни, степовики, ополяни, литвини, подоляни, волиняни, черкаси, холмщаки, пінчуки, підгіряни, польовики, підляшуки, кубанці, поліщуки, задунайці, переяславці, донці, кирдани та інші етнолокальні групи з нечіткою етнічною самосвідомістю, але з певними культурно-побутовими особливостями.

При урбанізації і економічному розвитку активізується культурно-побутова інтеграція цих груп з навколишнім населенням. Внаслідок внутрішньо-етнічної консолідації українців згадані специфічні особливості цих груп згладжуються, звужується сфера їх впливу і окремі з них перестають існувати.

Етнографічні групи українського етносу найкраще збереглися в Українських Карпатах та на Закарпатті переважно бойки, гуцули, лемки.

Подоляни

Подоляни жили на Поділлі. Відповідно до географічних умов, Поділля - це плоска височина, яка перерізана значною кількістю ярів. Межа Поділля починається від Миколаєва над Дністром, проходить уздовж Дністра на південний схід до міста Балти. Там звертає на схід повз місто Гайворон,

захоплюючи частину Черкаської, повністю Вінницьку і більшу частину Хмельницької областей. Іде далі на захід біля Кременця, займаючи цілу Тернопільську та частину Львівської області до Львова.

Історично Поділля було поділене в 15 ст. по річці Мурафі на Західне та Східне. Західне Поділля знаходилося під впливом Речі Посполитої, а Східне Поділля було під впливом Великого князівства Литовського.

Центром західного Поділля був Кам'янець, східного - Брацлав, третім значним подільським осередком був Червоногородський замок, до якого входили землі від Збруча до Бучача.

Пізніше Східне Поділля мало спільну історію з Подністровською Україною та перебувало під козацьким впливом.

Побут і традиції, забудова житла, одяг переважно однакові на всьому Поділлі.

Територія від Брацлавщини до Чорного моря називалася Побережжя та відносилася в територіальному плані також до Поділля. Нижня границя Поділля проходила біля м. Очаків (Дашів). Де була межа між Подністровською Україною та Поділлям невідомо.

Назва подоляни походить від назви території; вони в минулому заселяли землі вздовж Дністра, та можливо є нащадками тиверців.

Поділля з 15 ст. знаходилося на кордоні із татарами, що впливало на особливості побуту населення. Через небезпеку зі сторони татар, подоляни змушені були будувати міста-замки, в яких проживали міщани. На східних подільських землях для захисту від татар сформувалися козаки.

Населення займалося переважно землеробством у містах та селах. Вирощували пшеницю, сушили на продаж сливи, біля Дністра вирощували виноград та виробляли вино, на баштанах зростали дині.

Через постійні набіги татар, руйнування осель, потрапляння населення в полон формувався характер та побут подолян. Поділля вважалося землею политою кров'ю або землею войованою «вогнем та мечем».

Пісні характеризувалися тугою та ліричністю, серед танців поширені шумки та чабарашки.

Сьогодні схожий побут, говір, традиції та одяг мають жителі Буковини. З 1793 р. більша частина Поділля потрапила під владу Російської імперії, що спричинило заборону мови, традицій, традиційного одягу (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Традиційний одяг подолян

Подільські села характеризувалися великими селами з широкими вулицями по 200-300 осель з кількома тисячами жителів.

Характерним для подільських сіл була побудова осель, оточених валами або ровами з насадженнями верби. В селах, які знаходилися далеко від річок чи природних водоймищ завжди викопувався один або декілька ставків. В центрі села будували церкву, навпроти неї через дорогу була завжди корчма. Наприкінці села знаходився панський будинок, відгороджений липами [6, 17].

Бойки

Бойки - етнографічна група українського народу, що розселена по обидва узбіччя середньої частини Українських Карпат. Бойківщина займає Високі Бескиди, східну частину Середніх Бескидів, західну частину Горганів та

Центрально-Карпатську улоговину, що на півдні до них прилягає. Межа етнографічної території бойків пролягає між ріками Сяном і Бистрицею Надвірнянською на північному заході Українських Карпат, між ріками Уж і Торцем в північно-західній частині Закарпатської області.

За сучасним адміністративно-територіальним поділом Бойківщина охоплює північно-західну частину Богородчанського району, Рожнятівський район і майже весь Долинський (за винятком його північної окраїни) райони Івано-Франківської області, Сколівський, Турківський, південну частину Стрийського, Дрогобицького, Самбірського та більшу частину Старосамбірського районів Львівської області, північну частину Міжгірського і Великоберезнянського та весь Воловецький райони Закарпатської області. Територія займає територію близько 8 тис. км².

Вважається, що бойки є нащадками давнього слов'янського племені білих хорватів, які поселились в Українських Карпатах і були приєднані до Київської держави князем Володимиром Великим.

Бойки є етнографічною групою, що відрізняються від інших груп бойківською говіркою, забудовою осель, звичаями, традиціями, побутом, а в минулому вони носили характерний одяг (рис. 3.2.)

Рис.3.2. Традиційний одяг бойків

В середині XIX століття в межах Бойківщини проживало до 170-175 тисяч людей. Більша частина проживала в галицькій частині, а значно менша в Закарпатській. В XX ст. чисельність бойків досягала до до 400 тисяч людей. Найвідомішими населеними пунктами на території Бойківщини є Дрогобич, Калуш, Борислав, Болехів, Долина, Самбір, Старий Самбір, Сколе, Нижні Ворота, Турка, Воловець, Бориня, Великий Березний.

Назва бойки походить через особливість мовлення: на місцевому діалекті частка «бойє» означає «так».

В зв'язку з сприятливими природними умовами, бойки з займалися скотарством (розведенням волів, овець), землеробством (вирощуванням вівса, картоплі) та скотарством молочного напрямку. Також бул поширені роботи на лісорозробках, нафтових промислах, збирання та збут ягід і грибів, розведення в окремих місцях садів.

Оскільки торговельний шлях проходив через Бойківщину, то деякі бойки торгували сіллю та овочами в містах Галичини, Волині, в Будапешті, Бухаресті, Петербурзі, Франції.

Сьогодні нащадки бойків працюють в лісовому та сільському господарстві, різних галузях промисловості, сфері послуг та в інших галузях господарства.

На Бойківщині народилися відомі діячі історії, науки та культури. Серед них Юрій Дрогобич (Котермак) спочатку професор у Кракові, а згодом проф. та ректор університету в Болоньї, П.Конашевич-Сагайдачний — гетьман України, письменник, вчений, громадський діяч І. Я. Франко, а також письменники М.Устиянович, А.Могильницький, провідник ОУН - Степан Бандера [17,25, 35].

Гуцули

Гуцули як етнографічна група, характеризуються гуцульською говіркою, красивим гуцульським одягом, своєрідною народною архітектурою, звичаями, традиціями, багатим розмаїтим фольклором, широким розвитком народних ремесел.

Гуцули жили на етнографічній території - Гуцульщині. На заході межа з бойками проходила по річці Лімниці, в Закарпатті — верхів'ями річок Берестянки, Турбату, Тересви, долині Малої Шопурки до її злиття з Тисою, а на півдні ця лінія проходить до державного кордону. На півночі та північному сході від Лімниці межа пересікає Бистрицю Солотвинську та Надвірнянську, через село Пасічну йде на Делятин, Яблунів, Косів, Вижницю, Берегомет, Красноільськ до кордону з Румунією.

За сучасним адміністративно-територіальним поділом Гуцульщина займає південну частину Надвірнянського, Косівського районів та весь Верховинський район Івано-Франківської області, південну частину Вижницького району і Путильський район Чернівецької області та Рахівський район Закарпатської області. Її територія становить 6.5 тис. км². Всю нинішню Гуцульщину можна поділити на Галицьку (2.9 тис. км²), Буковинську (2.2 тис. км²) та Закарпатську (1.4 тис. км²).

Найбільш заселеною є Галицька частина Гуцульщини і найменше - Закарпатська. Переважна більшість населення проживає у сільських місцевостях,

а значно менша - у малих містах і містечках. Сільські оселі тут розпорошені, вони тут досягають найвищої верхньої межі постійного заселення (до 1400 м). На Гуцульщині досить багато сезонних сільських поселень, зокрема високогірні пастуші оселі на полонинах, а також перехідні форми між постійними та тимчасовими оселями.

Враховуючи природні умови території гуцули займалися скотарством. Землеробство велося на примітивному рівні (вирощування картоплі, кукурудзи, ячменю, льону, вівса, жита). Також займалися домашніми промислами - ткацтвом, обробкою металу і шкіри, різьбою по дереву, художньою вишивкою (рис 3.3.).

Рис. 3.3. Традиційний одяг гуцулів

Сьогодні гуцули працюють в лісовому господарстві, лісорозробках, в деревообробній та інших галузях господарства.

На Гуцульщині народилися ватажки опришківського руху в Карпатах та Прикарпатті — Іван Пискливий (с. Довгополе Руське), Олекса Довбуш (с. Печеніжин), керівник селянського повстання проти поміщиків Лук'ян Кобилиця. Тут народився письменник та громадський діяч, близький соратник Івана Франка

— Михайло Павлик, його сестра, громадський діяч — Анна Павлик. На цій землі народилися відомі народні майстри з різьби по дереву Юрій та Дмитро Шкрібляки, а також відома вишивальниця, лауреат Державної премії ім. Т. Г. Шевченка Ганна Василюк із с. Шешори [3, 7, 11, 19-22, 25, 28, 35].

Лемки

Назва етнічної групи лемки пов'язана з використанням «для зв'язку слів» частого вживання частки «лем», яка означала «лише, тільки».

Лемки - етнографічна група українських горян, яка до 1947 р. жила по обох боках Карпатського хребта і державних кордонів (до 1772. - польсько-угорського, а з 1919. - польсько-чехословацького). Їхня територія розташована між польською і словацькою етнографічною територією довжиною 140 км і шириною 25-50 км.

Територія галицької Лемківщини до 1946 займала південну частину Новосандецького, Горлицького, Ясельського, Коростянського, Саніцького, південний захід Ліського повітів і 4 села Новоторзького повіту площею близько 3.5 тис. км². На цій території проживало 200 тисяч осіб, в тому числі 160 тисяч українців (1939), які жили близько в 300 селах. Закарпатська Лемківщина займає більшість Пряшівщини - близько 3 тис. км² і 110 тис. мешканців та ряд етнографічних островів.

Згідно з польсько-радянським договором від 16 серпня 1945, що визначив польсько-радянський кордон, остаточно було віддано Польщі всю північну Лемківщину і проведено взаємний обмін населенням між Польщею і УРСР.

До половини 1946 більшу частину лемків (близько 80 %) було виселено в Україну, переважно в її західні області та частково у крайні східні. Решту, за малим винятком, в 1947 внаслідок проведення операції «Вісла» було переселено на північно-західні землі Польщі і розселено окремими родинами між польськими поселенцями.

Північна Лемківщина була заселена польськими верховинцями, а більшість земель залишилась пустою. Отже, після виселення лемків поляками з північної Лемківщини, єдиною територією їх компактного розселення на сьогодні залишилось західне Закарпаття - Пряшівщина та західна частина Закарпатської області.

На Лемківщині переважали сільські поселення, а міські були представлені м. Сяніком та містечками Мушина, Криниця, Буківсько, Балигород. Міські жителі становили 15 %.

На кількості населення Лемківщини в минулому (1880–1914 рр.) суттєво позначилися значні міграції до Америки. Лемківські оселі розташовані у долинах, витягнуті ланцюгами. В найвищих частинах Західного Бескиду збереглися залишки наступного життя та перехідні рільничо-пастуші форми.

Основним заняттям лемків з давніх-давен було сільське господарство переважно для власних потреб. До 1914 р. Вони займалися випасом волів та овець. Після скасування сервітутів та обмеження випасу по лісах тваринництво занепало і набрало молочного напрямку. В цей час почало розвиватися рослинництво: (овес, картопля, льон, на півночі Сяніччини - жито і пшениця). Додатковими ремеслами були ткацтво, деревообробка (виробництво гонти, ложкарство), каменярство.

Лемки, як етнографічна група, мають свою говірку, духовну та матеріальну культуру. Як зазначає В.Кубійович, з одного боку вони архаїчні, а з другого - зазнали впливу словацько-польського оточення [30].

Лемки в порівнянні з іншими етнічними групами українських горян більше прив'язані до своїх гір, традиційних форм життя і церкви. Це і в значній мірі зберегло їх від денаціоналізації.

Матеріальна культура лемків значно бідніша в порівнянні з гуцульською. Лемківські садиби збудовані з дерева, вони переважно однобудинкові, дахи із гонти. Житлова частина будинків сіньми відділена від господарської. Лемки віддавна займаються різьбярством, виділяються своєрідним пісенним фольклором. Вони створили чимало оригінальних весільних та жартівливих пісень, традиційний одяг (рис.3.4.).

3.4. Традиційний одяг лемків

На Лемківщині народилась видатні люди, зокрема народні герої, церковні і громадські діячі, науковці, письменники, художники і музиканти, артисти і співаки. Ватажками антифеодальної боротьби на Лемківщині в XVII ст. були Василь Полос та Андрій Савка. Найбільше з Лемківщини вийшло церковних діячів: митрополит Йосиф Сембратович, кардинал Сильвестр Сембратович, єпископи: Т. Полянський, Ю. Пелеша, Й. Коциловський, церковний діяч І. Могильницький, вчені богослови і професори Львівського університету о. Й. Делькевич, о. Т. Мишковський та ін.

З Лемківщини походять письменники Володимир Хиляк, Франц Коковський, Іван Филипчак, Юрій Тарнович, поет Богдан Антонич, та

композитор Михайло Вербицький, визначний лемківський різьбяр Михайло Орисик, вчені Володимир Кубійович та Михайло Грушевський.

З Лемківщини у Львові працюють народні артисти України, відомі співачки сестри Марія, Ніна і Даниїла Бойко, в їхньому репертуарі значне місце займають лемківські пісні. Зараз на Лемківщині (в Польщі) працює популярна хорова капела «Лемковина» (керівник і диригент Я.Трохановський), створено музей лемківської культури з ініціативи Федора Гоча. Щороку тут проводиться багатолюдний фольклорно-етнографічний фестиваль «Ватра». На словацькій Лемківщині у м. Пряшеві функціонує Український національний театр, а при ньому Піддуклянський український народний ансамбль пісні і танцю. Масові фестивалі свята щорічно проводяться в Свиднику. Тут і працює музей української культури, де видаються журнали «Дукля», «Дружно вперед», тижневик «Нове життя». В Україні, куди переселені лемки, дальшого розвитку набуло їх народне мистецтво. Тут розвинулося ряд осередків різьбярства, зокрема у Львові, Стрию, Трускавці, Моршині, Підгайцях, Бережанах. З них вирости такі майстри як заслужений діяч мистецтв України Василь Одрехівський, брати Юрій і Мирон Амбіцькі, Лука Біганич, Іван Мердак, Андрій Сухорський із синами та ін [17, 23, 25, 29, 35].

Поліщуки

Найбільше поширена назва поліщуки Вперше згадується в документах XVII ст.. Ця назва включає українське та білоруське населення в межах історико-етнографічної території Полісся.

Поліщуками в Україні називали і ще називають подекуди сьогодні жителів Українського Полісся. Проте похідний від нього етнікон «поліщуки» як самоназва населення цієї території, поширена тут не скрізь. Традиційним ареалом поширення назви «поліщуки» серед самого населення був в основному басейн Прип'яті та її приток. Під дією цілого ряду факторів вже нині простежується тенденція до обмеження вживання назви «поліщуки», що пов'язано із заміною її ширшим етнонімом - українці.

Враховуючи природно-географічні умови Українського Полісся поліщуки з давніх давен займалися землеробством, скотарством, рибальством, мисливством, пасічництвом.

Місцеві природні умови позначилися тут на шляхах сполучення, на основних типах поліських поселень зі скупченою гніздовою, рядовою і найпоширенішою впродовж двох останніх століть однувличною, а також хутірською забудовою.

Поліщуки виділяються своєю народною культурою, давньою обрядовістю, звичаями, традиціями, одягом (рис. 3.5.), особливостями пісенного фольклору. Багато із них добре збереглися до сьогодення. «Тутейшні» - це назва окремих груп населення Українського Полісся з нечітко визначеною етнічною самосвідомістю. Так, десятки тисяч «тутейших» при польських переписах (1921, 1931 рр.) потрапили лише у підсумкову графу «інших» і не були зараховані до українського чи білоруського етносів. [5,17]

Рис.3.5. Традиційний одяг поліщуків

Кубанські українці

Активне заселення Кубані відбулось за другої хвилі переселення, яка почалась в 1802 - Буджацького козацьких військ, а також Задунайської Січі; та в 1809-1811 рр. - з козаків Полтавської і Чернігівської губернії. А з 1809-го до 1849-го року на Кубань з України було переселено лише реєстрових козаків з родинами близько 109 тисяч осіб.

Активна міграція українського населення на Кубань продовжувалась протягом всього XIX ст.: дані про національний склад населення Кубані за 1882 рік, представлені в Кавказькому календарі 1886 року вказують на те, що 46,8 % жителів становили українці, 41,0 % - росіяни, горяни - 9,73, німці - 1,3 %, вірмени - 0,6 %. Домінування українців в регіоні зберігалось до 1930-х років.

Після лютневої буржуазної революції 1917 року частина кубанського козацтва, відчув аючи неміцність положення Тимчасового уряду і будучи незадоволеним його половинчастою політикою, почала об'єднуватись навколо голови Тимчасового Кубанського обласного виконавчого комітету, комісара Тимчасового уряду кадета Кіндрата Бардіжа, висунувши при цьому самостійницькі гасла: «Влада на місці» і «Кубань для кубанців».

В кінці 1919 року Кубанська Рада, маючи на увазі самостійність Кубані, відправила делегацію на Паризьку мирну конференцію. У відповідь, А. І. Денікін розігнав Раду, один із членів делегації - Олексій Кулабухов - був повішений. Надалі П. М. Врангель, що отримав у березні 1920 року владу від Денікіна, спираючись на генералів - вихідців з кубанських козаків Сергія Улагая, В'ячеслава Науменко, Лещенко, Івана Гулиги, Андрія Шкуро та інших - робити активні зусилля по схиленню проукраїнські налаштованої Кубанської Ради і Кубанського уряду на бік Російської армії. Ці спроби не дали відчутного результату, а проросійська політика генералів Білого руху призвела до відтоку кубанців з армії.

Антиукраїнська політика радянського уряду в 1930-ті роки безпосередньо торкнулась центрів українських настроїв Кубані. Найвідомішою сторінкою етноциду 1932-го року стали події на станиці Полтавська [17].

Слобожани

Слобожани або слободяни - назва населення яке проживало на території Слобідської України. Слобідська Україна мала на заході кордон з Гетьманщиною, на півдні з Запорожжям і Кримським ханством, на півночі з Московською землею, на сході кордон проходив по ріці Дон.

Харків 1655 складався тільки з козаків. В 1680-х в Слобожанщині було близько 100 000 населення.

Перепис 1732 налічує військового люду 106 000, а усіх разом 400 000.

За переписом 1897 на території старої Слобожанщини: в Харківській губернії нараховувалось 2 492 316 населення, з них 2 009 411 українців, в Воронізькій губернії - 854 053 українців, в Курській губернії - 523 277, усього близько 4 міл. В 17 ст. на території Слобожанщини було одне козацтво з невеликою кількістю духовенства та старшини. [4, 17, 25, 45, 48]

Традиційний одяг показано на рис.3.6.

Рис.3.6. Весільний одяг слобожан

4. Аналіз програми «Географія» для 8-го класу

4.1. Вивчення населення України на уроках

Навчальна програма з географії для базової шкільної освіти розроблена на основі положень Державного стандарту, затвердженого постановою Кабінету міністрів України від 23 листопада 2011 р. «Про затвердження державного стандарту базової і повної загальної освіти середньої освіти», згідно з яким шкільна географія є складовою освітньої галузі «Природознавство».[36]

На вивчення предмету виділено 70 годин (2 години на тиждень).

Вивчення географії у 8-му класі (Географія України: природа, населення, господарство) спрямоване на формування цілісної науково-географічної картини своєї держави на основі комплексного її вивчення. Цей курс дасть можливість учневі усвідомити себе громадянином України, сформувати знання про природу та економіку країни, свого регіону, виховати повагу до українського народу, його культури, відчувати себе справжнім патріотом своєї держави. Програма курсу розрахована на 70 годин (2 години на тиждень), з яких 6 годин – резервні.

Важливим принципом побудови змісту курсу є інтеграція, яка реалізується через поєднання фізико-географічних та соціально-економічних складових під час вивчення свого регіону та окремих природних комплексів і видів економічної діяльності України у цілому. Особлива роль географії у 8-му класі визначається значним світоглядним потенціалом й тісними взаємозв'язками змісту з сучасністю та особистим досвідом учнів.

Завдання курсу такі:

- сформувати в учнів знання та уявлення про Україну як цілісну країну, в якій відбуваються різноманітні глобальні та регіональні природні, соціально-економічні та екологічні процеси;
- розкрити нові поняття і закономірності та поглибити й узагальнити вже сформовані теоретичні знання з фізичної географії;
- дати уявлення та сформувати окремі поняття соціально-економічного змісту;

- продовжити розвиток практичних умінь та навичок самостійної роботи, що сприятиме активній і соціально-відповідальній поведінці учнів у географічному просторі країни.

Програма передбачає виконання 13 практичних робіт, з яких 4 (2, 7, 11, 13) оцінюються обов'язково. Вони спрямовані на розвиток умінь та навичок роботи з картами та іншими джерелами географічної інформації; виявлення зв'язків природи і суспільства у межах України, їх взаємний вплив, чим значно підсилюється навчально-пізнавальна компетенція та формуються ціннісно-сміслова й соціально-професійна компетенції. Пропонуються також завдання творчого характеру (дослідження), які, як і в попередніх курсах, оцінюються вибірково.

Програма Географія включає:

Вступ (5 год)

Розділ 1. Географічний простір України (3 год)

Розділ II. Природні умови і ресурси України (25 год)

Розділ III. Населення України (4 год)

Розділ IV. Господарство України (27 год)

Розділ Населення України включає такі теми: (табл 4.1.)

Тема 1. Демографічні процеси та статевовіковий склад населення

Тема 2. Розселення населення

Тема 3. Етнічний склад населення та українська діаспора

Тема 4. Зайнятість населення

Таблиця 4.1.

Програма «Географія України» для 8 класу

№ з/п	Кількість годин	Зміст теми	Навчальні досягнення учнів
1	1	Вступ (5 год) Географія України: об'єкти вивчення, методи загальнонаукових та спеціальних досліджень фізичної і соціально-	Учень: називає: об'єкти та основні розділи курсу «Географія України», методи географічних

		<p>економічної географії. Географічні відомості про територію України в минулому. Сучасні географічні дослідження</p> <p>1 Картографічні джерела географічної інформації.</p> <p>2 Геоінформаційні системи (ГІС). Інтернет-джерела. Сучасні навігаційні системи. GPS</p> <p>Способи зображення географічних об'єктів та явищ на фізичних та економічних картах. Топографічні карти. Плани міст, схеми руху транспорту</p> <p>Практична робота</p> <p>1. Визначення напрямів, відстаней, площ, географічних, прямокутних координат та висот точок на топографічній карті</p> <p>Дослідження</p> <p>Прокладання маршрутів за топографічною картою, обґрунтування вибору маршрутів</p>	<p>досліджень, джерела географічної інформації: картографічні, статистичні, аудіовізуальні та ін.;</p> <p>наводить приклади: мандрівників та дослідників території України, географічних та статистичних видань, різних видів карт, Інтернет-джерел, навчальних карт та атласів;</p> <p>характеризує: методи і засоби отримання географічної інформації, внесок вчених в дослідження території України в минулому й тепер;</p> <p>визначає: об'єкти, напрямки, відстані, географічні, прямокутні координати та висоту точок на топографічній карті;</p> <p>користується: з допомогою членів родини планами міст, схемами руху транспорту, GPS;</p> <p>знаходить: в Інтернет-джерелах відображення місцевості супутниковою зйомкою, інформацію про географічні дослідження території України в різні епохи;</p> <p>пояснює: відмінності між різними видами карт, картографічними проекціями;</p> <p>оцінює: значення джерел географічної інформації для життєдіяльності людини</p>
2	3	Розділ 1. Географічний простір України (3 год)	
2.1	1	<p>Тема 1. Формування території України (1 год)</p> <p>Територіальні зміни меж України упродовж ХХ ст. та їх географічне вивчення. Особливості сучасного адміністративно-територіального устрою</p> <p>Тема 2. Україна на карті Європи і світу (1 год)</p>	<p>Учень:</p> <p>називає і показує на карті: суходільні і морські кордони України, країни-сусіди, крайні точки, одиниці адміністративно-територіального устрою; етапи формування території країни;</p>

1		<p>Географічне положення. Державна територія України. Державні кордони, розміри території, географічний центр країни та Європи. Місце України на політичній карті Європи і світу</p> <p>Тема 3. Україна на карті годинних поясів (1 год)</p> <p>Міжнародна система відліку часу. Місцевий і поясний час. Особливості відліку часу в Україні у порівнянні з іншими країнами світу</p> <p>Практичні роботи</p> <p>2. Позначення на контурній карті кордонів, назв сусідніх держав, крайніх точок, географічного центру України та Європи; визначення протяжності території країни</p> <p>3. Розв'язування задач на визначення місцевого та поясного часу за допомогою карти годинних поясів</p>	<p>наводить приклади: територіальних змін меж України у період XX ст., складових державної території;</p> <p>характеризує: особливості фізико-та економіко-географічного положення країни;</p> <p>визначає: за допомогою карти протяжність території України в градусах і кілометрах, місцевий і поясний час;</p> <p>пояснює: переваги географічного положення України, особливості сучасного адміністративно-територіального устрою;</p> <p>оцінює: значення знань про систему обчислення часу;</p> <p>виявляє: разом з членами родини час у сусідніх з Україною країнах порівняно з київським</p>
3	25	Розділ II. Природні умови і ресурси України (25 год)	
3.1.	2 2 1	<p>Тема 1. Геологічна будова, тектонічні структури, рельєф, мінеральні ресурси (5 год)</p> <p>Геологічне літочислення. Тектонічна та геологічна карти України. Зміна природних умов території України в різні геологічні ери</p> <p>Загальний план будови поверхні. Вплив зовнішніх та внутрішніх процесів на формування рельєфу. Генетичні типи рельєфу</p> <p>Мінеральні ресурси України. Географія паливних ресурсів. Географія рудних ресурсів. Географія нерудних ресурсів. Мінеральні води та грязі. Проблеми раціонального використання мінеральних ресурсів</p> <p>Практична робота</p> <p>4. Встановлення за картами (тектонічною, геологічною, фізичною) взаємозв'язків</p>	<p>Учень:</p> <p>називає і показує на карті: тектонічні структури (Східноєвропейська платформа, Український щит, Волино-Подільська плита, Дніпровсько-Донецька западина, Причорноморська западина, Скіфська платформа, Донецька складчаста область, Карпатська і Кримська складчасті системи), низовини (Придніпровська, Причорноморська, Закарпатська, Поліська), височини (Придніпровська, Подільська, Донецька, Приазовська, Хотинська), гори (Українські Карпати, Кримські), гірські вершини (Говерла, Роман-Кош, Берда), басейни і родовища корисних копалин (Донецький та Львівсько-Волинський</p>

		<p>між тектонічними структурами і формами рельєфу, геологічною будовою та корисними копалинами у межах України</p> <p>Дослідження</p> <p>Історія розвитку Землі у межах України та її наслідки</p>	<p>кам'яновугільний басейн, Дніпровський буровугільний басейн та Західний, Східний, Південний нафтогазоносні райони, Криворізький залізорудний басейн, Кременчуцька родовище залізних руд, Придніпровський марганцеворудний басейн, Микитівське родовище ртутних руд, Іршанське родовище титанових руд, Побузький хромітово-нікелеворудний район, Артемівське, Слов'янське, Солотвинське, Сиваське родовища кухонної солі, Калуське та Стебницьке родовища калійної солі, Яворівське родовище сірки, Завалівське родовище графіту);</p> <p>наводить приклади: поширення корисних копалин, основних типів і форм рельєфу;</p> <p>формулює поняття: «платформа», «щит», «область складчастості»;</p> <p>визначає: вік гірських порід за геологічною картою;</p> <p>порівнює: особливості природних умов території в різні геологічні ери;</p> <p>пояснює: вплив дніпровського зледеніння, лесонакопичення, неотектонічних рухів на формування рельєфу;</p> <p>встановлює: взаємозв'язки основних форм рельєфу з тектонічними структурами, корисних копалин з геологічною будовою території;</p> <p>оцінює: вплив людини на рельєф, наслідки використання корисних копалин;</p> <p>висловлює судження: щодо раціонального використання</p>
--	--	--	---

			корисних копалин та охороні надр
3.2.	1	<p>Тема 2. Клімат і кліматичні ресурси (3 год)</p> <p>Кліматотвірні чинники: сонячне випромінювання, циркуляція атмосфери, підстилаюча поверхня. Повітряні маси, що впливають на клімат України, атмосферні фронти. циклони та антициклони. Взаємодія кліматотвірних чинників</p> <p>Кліматична карта України. Регіональні відмінності клімату. Кліматичні ресурси, їх використання</p> <p>Сезонні погодні умови і погодні явища. Вплив погодно-кліматичних умов на здоров'я і господарську діяльність людини. Метеорологічна служба. Синоптична карта</p> <p>Практична робота</p> <p>6. Складання прогнозу погоди для своєї місцевості. Визначення особливостей клімату різних регіонів України за кліматичними діаграмами</p> <p>Дослідження</p> <p>Визначення впливу несприятливих погодних явищ на життєдіяльність людини (на прикладі свого регіону)</p>	<p>Учень:</p> <p>називає: основні кліматотвірні чинники; кліматичні показники; типи клімату;</p> <p>наводить приклади: небезпечних явищ природи та їх наслідків;</p> <p>формулює: поняття «атмосферний фронт», «циклон», «антициклон»;</p> <p>характеризує: особливості розподілу сонячної енергії, напрямки руху атмосферних фронтів, циклонів та антициклонів, річний розподіл кліматичних показників у межах території України;</p> <p>визначає: за кліматичною картою особливості розподілу температури повітря та опадів;</p> <p>порівнює: особливості зволоження в різних частинах України; кліматичні умови своєї місцевості з іншими регіонами;</p> <p>пояснює: дію кліматотвірних чинників;</p> <p>складає: прогноз погоди за синоптичними картами, народними прикметами;</p> <p>оцінює: кліматичні ресурси та сфери їх використання в Україні</p>
3.3.	1	<p>Тема 3. Води суходолу і водні ресурси (3 год)</p> <p>Поверхневі води. Основні річкові басейни та системи. Річкова долина: річище, заплава, тераси, меандри. Падіння, похил річки. Живлення і водний режим річок. Річковий стік, витрати води. Твердий стік</p> <p>Озера, їх типи; особливості водного режиму. Болота, їх типи і поширення, причини заболочення.</p>	<p>Учень:</p> <p>називає: складові поверхневих вод у межах України, основні артезіанські басейни, водосховища і канали;</p> <p>наводить приклади і показує на карті: річкові системи (Дніпра, Сіверського Донця, Південного Бугу, Дністра, Дунаю), озера (Ялпуг, Сасик, Шацькі, Синевир),</p>

1	1	<p>Водосховища та канали</p> <p>Підземні води. Основні артезіанські басейни України. Водні ресурси України, шляхи їх раціонального використання та охорони</p> <p>Дослідження</p> <p>1. Виявлення закономірностей розміщення басейнів найбільших річок, озер, водосховищ, каналів, артезіанських басейнів, вододілів; визначення типу живлення, режиму річок за допомогою карт атласу</p> <p>2. Аналіз забезпеченості водними ресурсами різних територій України</p>	<p>лимани (Дніпровсько-Бузький, Молочний, Дністровський), водосховища (Київське, Канівське, Кременчуцьке, Каховське, Дніпровське, Дніпродзержинське), канали (Північнокримський, Дніпро-Донбас, Каховський), артезіанські басейни (Дніпровсько-Донецький, Волино-Подільський, Причорноморський);</p> <p>формулює поняття: «річкова долина», «заплава», «тераса», «водний режим», «річковий стік», «витрати води», «канал», «водосховище», «водні ресурси»;</p> <p>характеризує: водні об'єкти України за типовим планом; шляхи раціонального використання водних ресурсів;</p> <p>пояснює: особливості живлення та водного режиму річок, озер;</p> <p>порівнює: гідрологічні особливості водних об'єктів;</p> <p>визначає: падіння та похил річки;</p> <p>виявляє: разом з членами родини джерела забезпечення водою їхнього населеного пункту, якість води, способи її очищення в домашніх умовах;</p> <p>оцінює: наявні водні ресурси своєї місцевості, наслідки їх використання</p>
3.4.	1 1	<p>Тема 4. Ґрунтово-рослинний покрив і тваринний світ. Ґрунтові та біотичні ресурси (3 год)</p> <p>Умови ґрунтоутворення, структура ґрунту. Карта ґрунтів України: основні типи ґрунтів, закономірності їх поширення. Ґрунтові ресурси.</p> <p>Раціональне використання і охорона ґрунтових ресурсів</p> <p>Рослинний покрив України, закономірності його поширення. Червона</p>	<p>Учень:</p> <p>називає: основні чинники ґрунтоутворення, типи рослинності,</p> <p>наводить приклади: основних типів ґрунтів, рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України;</p>

1		<p>та Зелена книги України. Рослинні ресурси, їх охорона і відтворення</p> <p>Тваринний світ України, його різноманітність. Вплив людини на тваринний світ. Тварини, занесені до Червоної книги України. Тваринні ресурси України, заходи щодо їх відтворенню та охорони</p>	<p>розпізнає: види рослин і тварин занесені до Червоної книги України;</p> <p>характеризує: видовий склад і поширення рослин, тварин, ґрунтові та біологічні ресурси України;</p> <p>пояснює: умови ґрунтоутворення, особливості поширення ґрунтів, закономірності поширення основних типів рослинності;</p> <p>аналізує: карти ґрунтів України, рослинності і тваринного світу;</p> <p>визначає: разом із членами родини типи ґрунтів у своїй місцевості, їх родючість, види рослин і тварин;</p> <p>оцінює: роль ґрунтових і біологічних ресурсів в господарській діяльності, наслідки їх використання в різних регіонах України</p>
3.5.	2	<p>Тема 5. Ландшафти України (8 год)</p> <p>Ландшафт як просторово-цілісна система. Карта ландшафтів України. Районування природних ландшафтів, їх відображення на картах.</p> <p>Рівнинні ландшафти, їх різноманітність. Природні зони України, використання та охорона їх природних ресурсів</p> <p>Гірські ландшафти України, особливості їх зміни з висотою. Українські Карпати і Кримські гори, використання та охорона природних ресурсів гірських областей</p> <p>Природні умови і ресурси Чорного та Азовського морів, проблеми їх раціонального використання.</p> <p>Практична робота</p> <p>7. Складання порівняльної характеристики природних зон України (за вибором)</p>	<p>Учень:</p> <p>називає: чинники формування природних ландшафтів, основні природні країни, природні зони та гірські країни;</p> <p>наводить приклади і показує на карті: природні зони, гірські країни, найбільші острови (Зміїний, Джарилгач), півострови (Кримський, Керченський), коси (Арабатська Стрілка), затоки (Каркінітська), протоки (Керченська),</p> <p>півострови, острови, затоки, протоки, коси;</p> <p>характеризує: рівнинні лісові, лісостепові, степові та гірські ландшафти, природні комплекси морів;</p>

	1	<p>Дослідження</p> <p>Переважаючи ландшафти своєї місцевості, їх освоєння і використання</p>	<p>пояснює: на конкретних прикладах особливості взаємодії компонентів природи у ландшафті;</p> <p>аналізує: карту ландшафтів, співвідношення природних та антропогенних ландшафтів у своїй місцевості, ландшафтні профілі;</p> <p>оцінює: природні ресурси зон, гірських областей, морів, наслідки впливу господарської діяльності людини на їх природні особливості</p>
3.6	1	<p>Тема 6. Природокористування (3 год)</p> <p>Природно-ресурсний потенціал України та його використання. Основні види забруднень довкілля в Україні. Вплив екологічної ситуації на життєдіяльність населення України</p> <p>1</p> <p>Природно-заповідний фонд України. Національна екологічна мережа.</p> <p>Моніторинг навколишнього середовища. Основні заходи щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони довкілля. Ресурсно-екологічні аспекти сталого розвитку України</p> <p>1</p> <p>Практичні роботи</p> <p>8. Позначення на контурній карті об'єктів природно-заповідного фонду України.</p> <p>9. Оцінка змін ландшафту та розробка пропозицій щодо його облаштування</p>	<p>Учень:</p> <p>називає: складові природно-ресурсного потенціалу України, види забруднень довкілля;</p> <p>наводить приклади і показує на карті: об'єкти природно-заповідного фонду України: заповідники (біосферні заповідники: Асканія Нова, Карпатський, Дунайський, Чорноморський; природні заповідники: Карадазький, Український степовий, Медобори, Канівський, Поліський), національні природні парки (Карпатський, Шацький, Синевір, Подільські Товтри), регіональні ландшафтні парки (Меотида);</p> <p>характеризує: сучасну екологічну ситуацію в Україні;</p> <p>пояснює: суть понять «екологічна ситуація», «моніторинг навколишнього середовища»;</p> <p>аналізує: природно-ресурсний потенціал в різних регіонах України, аспекти раціонального природокористування; вплив екологічної ситуації на здоров'я населення;</p>

			<p>визначає: з членами родини об'єкти природно-заповідного фонду своєї місцевості;</p> <p>оцінює: переваги створення національної екологічної мережі, наслідки використання і охорони природних умов і природних ресурсів України</p>
4	4	Розділ III. Населення України (4 год)	
4.1	1	<p>Тема 1. Демографічні процеси та статевовіковий склад населення</p> <p>Чисельність населення України, її зміни. Природний і механічний рух населення. Статевовіковий склад населення, його особливості в різних регіонах України. Тривалість життя населення</p>	<p>Учень:</p> <p>називає: кількість населення в Україні; суттєві ознаки понять «природний рух населення», «механічний рух населення», «природний приріст», «депопуляція», «еміграція», «імміграція», «місто», «село», «урбанізація», «міська агломерація», «система розселення», «зайнятість», «безробіття»; міста-мільйонери, етнографічні групи українців;</p>
4.2	1	<p>Тема 2. Розселення населення Густота населення, її територіальні відмінності. Міське і сільське населення. Міське розселення, урбанізація, її територіальні відмінності в Україні. Типи міст за розмірами та функціями, міські агломерації.</p>	<p>наводить приклади і показує на карті: розміщення етнографічних груп українців та національних меншин; міст мільйонерів та інших найбільших за чисельністю міст, міські агломерації, країни з найбільшими українськими діаспорами;</p>
4.3	1	<p>Сільське розселення. Типи сільських поселень, їх поширення в Україні</p> <p>Тема 3. Етнічний склад населення та українська діаспора</p> <p>Етнічний склад населення України та окремих регіонів. Етнографічні групи українців. Українські етнічні та етнографічні землі. Українська діаспора та її географія. Зв'язки із українцями зарубіжжя.</p>	<p>характеризує: статевовікову піраміду населення, особливості етнічного складу населення, особливості матеріальної та духовної культури українського народу;</p>
4.4	1	<p>Матеріальна та духовна культура українського народу</p> <p>Тема 4. Зайнятість населення</p> <p>Поняття «трудові ресурси», «економічно активне населення», «зайнятість», «безробіття». Сфери економічної діяльності та зайнятість населення. Проблеми зайнятості населення</p>	<p>пояснює: причини нерівномірного розміщення населення; депопуляції населення, строкатого національного складу населення України; зовнішніх міграцій, неповної зайнятості населення, змін у структурі зайнятості;</p>

		<p>Практична робота</p> <p>10. Порівняльний аналіз зайнятості населення та безробіття за регіонами України</p> <p>Дослідження</p> <p>Аналіз причин, що зумовлюють міграцію населення України</p>	<p>аналізує: графіки динаміки чисельності населення, функції міст, наслідки урбанізації, географію трудових ресурсів, показники зайнятості населення та безробіття за областями України;</p> <p>оцінює: соціальні проблеми в сільській місцевості, значення високого рівня професійної компетентності трудових ресурсів для подальшого господарського розвитку;</p> <p>виявляє: з родиною як змінювалася кількість членів сім'ї у попередніх поколіннях</p>
5	27	Розділ IV. Господарство України (27)	
5.1	1	<p>Тема 1. Особливості господарства України (2 год)</p> <p>Поняття про господарство і національну економіку. Структура господарства: сфери, сектори, види економічної діяльності. Форми власності підприємств і організації виробництва. Чинники розміщення виробництва. Спеціалізація території</p> <p>Економічний потенціал України. Вплив географічного положення на розвиток господарства, людський та природно-ресурсний потенціал як чинники розвитку господарства. Основні показники соціально-економічного розвитку країни</p> <p>Практична робота</p> <p>11. Складання схеми структури господарства України, її аналіз</p>	<p>Учень:</p> <p>називає: суттєві ознаки понять «господарство», «національна економіка», «сфера господарства»,</p> <p>«вид економічної діяльності»; «економічний потенціал»,</p> <p>наводить приклади: видів економічної діяльності, підприємства і території з різною спеціалізацією;</p> <p>характеризує: особливості галузевої і територіальної структури господарства, чинники розміщення виробництва;</p> <p>порівнює: форми організації виробництва;</p> <p>пояснює: зміни у господарському комплексі України на сучасному етапі;</p> <p>аналізує: схему структури господарства України, динаміку співвідношень між секторами господарства;</p>

			<p>визначає: з родиною типи підприємств, які функціонують у своєму регіоні та місце роботи членів родини;</p> <p>оцінює: соціально-економічні наслідки трансформації господарства України</p>
5.2	1 2	<p>Тема 2. Паливна промисловість та електроенергетика (3 год)</p> <p>Значення паливної промисловості та електроенергетики для розвитку господарства країни. Паливно-енергетичний баланс України.</p> <p>Паливна промисловість: вугільна, нафтова, газова. Проблеми і перспективи виробництва палива та електроенергетики</p> <p>Електроенергетика. Типи електростанцій, їх особливості і частка у виробництві електроенергії. Географія розміщення ТЕС, ГЕС/ГАЕС, АЕС. Енергосистеми. Проблеми і перспективи розвитку галузі. Енергетична безпека країни. Проблеми енергозбереження. Використання альтернативних джерел енергії.</p> <p>Місце України у світі з виробництва палива та електроенергії. Вплив виробництва палива та електроенергії на довкілля</p> <p>Дослідження</p> <p>Особливості енергозбереження удома та в школі</p>	<p>Учень:</p> <p>називає: склад ПЕК, типи електростанцій, структурні, технічні, економічні проблеми функціонування енергетичної галузі, шляхи енергозбереження;</p> <p>наводить приклади і показує на карті електростанції (Запорізька, Рівненська, Південноукраїнська, Хмельницька АЕС, Вуглегірська, Луганська, Слов'янська, Запорізька, Криворізька, Придніпровська, Трипільська, Ладжинська ТЕС, Бурштинська і Добротвірська ТЕС; каскад ГЕС/ГАЕС на Дніпрі, Дністровська ГЕС, Новоазовська ВЕС);</p> <p>характеризує: особливості розвитку і розміщення галузей паливної промисловості;</p> <p>порівнює: особливості виробництва електроенергії та чинники розміщення ТЕС, ГЕС, АЕС;</p> <p>аналізує: статистичні дані розвитку паливної промисловості та електроенергетики;</p> <p>оцінює: значення виробництва палива та електроенергетики в господарстві України</p>
5.3	2	<p>Тема 3. Чорна та кольорова металургія (2 год)</p>	<p>Учень:</p> <p>називає: основні виробництва чорної і кольорової металургії,</p>

		<p>Значення чорної та кольорової металургії в розвитку господарства України.</p> <p>Чорна металургія: сировинна база, географія виробництва чорних металів, металургійні райони та найбільші центри і підприємства.</p> <p>Кольорова металургія: сировинна база, географія виробництва кольорових металів, найбільші підприємства.</p> <p>Місце України у світі з виробництва продукції чорної та кольорової металургії. Вплив металургійного виробництва на довкілля. Проблеми і перспективи розвитку металургії</p>	<p>найбільші металургійні підприємства країни, проблеми і перспективи їхнього розвитку;</p> <p>наводить приклади і показує на карті: основні райони та найбільші центри металургії (Придніпровський металургійний район (центри: Кривий Ріг, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Новомосковськ), Донецький металургійний район (Донецьк, Макіївка, Єнакієве, Алчевськ, Краматорськ), Приазовський металургійний район (Маріуполь); центри виплавки кольорових металів (Запоріжжя, Микитівка, Побузьке, Артемівськ, Миколаїв);</p> <p>характеризує: наслідки впливу металургійного виробництва на довкілля;</p> <p>пояснює: особливості розміщення підприємств чорної та кольорової металургії;</p> <p>аналізує: статистичні дані щодо обсягів виробництва металургійної продукції;</p> <p>оцінює: значення металургії для розвитку господарства країни та зовнішньоекономічних зв'язків</p>
5.4	2	<p>Тема 4. Машинобудування (2 год)</p> <p>Значення машинобудування для розвитку господарства країни</p> <p>Особливості розміщення підприємств машинобудування. Географія найважливіших галузей</p> <p>Проблеми і перспективи розвитку машинобудування. Місце України у світі з виробництва продукції машинобудування</p> <p>Дослідження</p> <p>Провести моніторинг енергоощадливої побутової техніки</p>	<p>Учень:</p> <p>називає: види виробництва продукції машинобудування, найбільші підприємства, їхні проблеми і перспективи розвитку;</p> <p>наводить приклади і показує на карті: великі центри машинобудування (Київ, Харків, Дніпропетровськ, Донецьк, Запоріжжя, Львів, Одеса, Миколаїв, Херсон);</p> <p>характеризує: особливості розвитку і розміщення</p>

			<p>машинобудування на сучасному етапі;</p> <p>пояснює: чинники і розміщення машинобудування;</p> <p>аналізує: схему зв'язків у машинобудуванні;</p> <p>виявляє: з родиною сфери використання продукції машинобудування, енергоощадливі побутові прилади;</p> <p>оцінює: роль машинобудування у розвитку господарства України та зовнішньоекономічних зв'язках</p>
5.5	2	<p>Тема 5. Хімічна промисловість (2 год)</p> <p>Значення хімічної промисловості для розвитку господарства країни. Структура та особливості виробництва хімічної промисловості, чинники розміщення підприємств. Географія хімічної промисловості. Місце України у світі з виробництва продукції хімічної промисловості. Вплив хімічного виробництва на довкілля, його проблеми і перспективи розвитку</p>	<p>Учень:</p> <p>називає: види хімічного виробництва;</p> <p>наводить приклади і показує на карті: основні райони та найбільші центри хімічної промисловості України (Лисичанськ, Рівне, Черкаси, Калуш, Артемівськ, Слов'янськ, Горлівка);</p> <p>характеризує: сировинну базу хімічної промисловості</p> <p>пояснює: чинники розміщення підприємств хімічної промисловості;</p> <p>аналізує: зв'язки хімічної промисловості з іншими видами виробництва;</p> <p>визначає: з родиною сфери використання продукції хімічної промисловості у побуті;</p> <p>оцінює: вплив хімічної промисловості на довкілля</p>
5.6	1	<p>Тема 6. Лісозаготівля і деревообробна промисловість (1 год)</p> <p>Значення лісозаготівлі та деревообробної промисловості у господарстві країни. Структура галузі. Особливості</p>	<p>Учень:</p> <p>називає: види виробництва продукції лісової промисловості;</p>

		виробництва, чинники розміщення підприємств. Географія лісозаготівлі, деревообробної, целюлозно-паперової та лісохімічної промисловості. Вплив лісової промисловості на довкілля, її проблеми і перспективи розвитку	<p>наводить приклади і показує на карті: основні райони лісозаготівлі, центи деревообробної та деревопереробної промисловості;</p> <p>характеризує: чинники розміщення підприємств лісової промисловості;</p> <p>пояснює: зв'язки між лісовою промисловістю та хімічною промисловістю;</p> <p>аналізує: показники розвитку продукції лісової промисловості;</p> <p>оцінює: наслідки використання лісових ресурсів у промисловості</p>
5.7.	1	<p>Тема 7. Промисловість будівельних матеріалів (1 год)</p> <p>Особливості виробництва будівельних матеріалів, чинники розміщення підприємств.</p> <p>Географія промисловості будівельних матеріалів. Вплив виробництва будівельних матеріалів на довкілля. Проблеми і перспективи розвитку промисловості будівельних матеріалів</p>	<p>Учень:</p> <p>називає: галузі, що входять до промисловості будівельних матеріалів;</p> <p>наводить приклади і показує на карті: найбільші центри галузі;</p> <p>характеризує: сировинну базу для виробництва будівельних матеріалів; особливості розвитку і чинники розміщення підприємств галузі,</p> <p>аналізує: сучасні тенденції розвитку, технологічні та економічні перспективи галузі;</p> <p>виявляє: разом з родиною підприємства у своїй місцевості, що виробляють будівельні матеріали;</p> <p>оцінює: значення галузі для задоволення життєвих потреб людей</p>
5.8	1 1	<p>Тема 9. Легка і харчова промисловість (2год)</p> <p>Значення легкої промисловості у господарстві країни. Продукція легкої промисловості, географія її виробництва в Україні. Художні промисли. Проблеми і</p>	<p>Учень:</p> <p>називає: склад харчової і легкої промисловості;</p> <p>наводить приклади і показує на карті: найбільші центи харчової і</p>

		<p>перспективи розвитку легкої промисловості</p> <p>Значення харчової промисловості у господарстві країни. Продукція харчової промисловості, географія її виробництва в Україні. Місце України у світі з виробництва продовольства</p> <p>Дослідження</p> <p>1. Реліквії виробів українського образотворчого мистецтва у моїй родині.</p> <p>2. Харчова промисловість – кроки прогресу</p>	<p>легкої промисловості, осередки художніх промислів;</p> <p>характеризує: особливості виробництва продукції харчової і легкої промисловості;</p> <p>пояснює: чинники розміщення підприємств легкої і харчової промисловості, художніх промислів;</p> <p>порівнює: показники обсягу виробництва харчової і легкої промисловості;</p> <p>виявляє: з родиною перелік товарів харчової і легкої промисловості вітчизняного виробництва, що споживають і використовують в сім'ї;</p> <p>оцінює: роль легкої і харчової промисловості у задоволенні життєвих потреб населення країни</p>
5.9.	<p>1</p> <p>1</p> <p>1</p>	<p>Тема 8. Сільське господарство (3 год)</p> <p>Відмінності сільського господарства від інших видів матеріального виробництва. Аграрні реформи в Україні, їх значення. Сільськогосподарські угіддя, їх структура</p> <p>Географія рослинництва</p> <p>Географія тваринництва.</p> <p>Проблеми і перспективи розвитку сільського господарства. Місце України у світі з виробництва продукції сільського господарства. Вплив сільського господарства на довкілля</p> <p>Практична робота</p> <p>12. Нанесення на контурну карту меж сільськогосподарських зон та районів України. Позначення меж поширення найважливіших сільськогосподарських культур</p> <p>Дослідження</p>	<p>Учень:</p> <p>називає: склад сільського господарства, види сільськогосподарських угідь;</p> <p>наводить приклади і показує на карті: райони вирощування сільськогосподарських культур, розвитку тваринництва;</p> <p>характеризує: особливості розвитку та розміщення рослинництва і тваринництва на сучасному етапі;</p> <p>визначає: сільськогосподарську спеціалізацію свого регіону;</p> <p>аналізує: тенденції розвитку сільського господарства; статистичні дані щодо сільськогосподарського виробництва;</p> <p>виявляє: з родиною значення продукції сільського</p>

		Місце України на світовому ринку сільськогосподарської продукції	господарства в раціоні їхнього харчування; оцінює: місце України у світі з виробництва сільськогосподарської продукції
5.1 0	1 1 1	Тема 10. Транспорт і зв'язок (3 год) Роль транспорту та зв'язку в розвитку господарства країни та у міжнародних перевезеннях. Види транспорту. Вантажо- та пасажироперевезення Географія різних видів транспорту. Транспортні вузли. Газотранспортна система України, її господарське та міжнародне значення. Міжнародні транспортні коридори. Проблеми і перспективи розвитку транспорту. Види зв'язку. Географія галузей зв'язку. Проблеми і перспективи розвитку галузі Дослідження Роль транспортного комплексу України у міжнародних перевезеннях	Учень: називає: види транспорту і зв'язку, суттєві ознаки понять «транспортний вузол», «вантажобіг», «пасажиробіг», «транспортна магістраль»; наводить приклади і показує на карті: найбільші транспортні вузли, магістралі; характеризує: особливості залізничного, автомобільного, трубопровідного, повітряного, морського і внутрішнього водного видів транспорту і зв'язку; порівнює: види транспорту за вантажо- і пасажиробігом; визначає: з членами родини види транспорту у своєму регіоні, види зв'язку, якими користується родина; оцінює: роль української транспортної системи у здійсненні міжнародних перевезень
5.1 1	1 1 1	Тема 11. Соціальна сфера (3 год) Значення сфери послуг у господарстві країни. Структура сфери послуг. Географія освітніх, медичних та культурних послуг Географія внутрішньої торгівлі. Географія фінансово-кредитних послуг Географія туризму та рекреації. Туристичні центри і райони. Курорти України	Учень: називає: складові сфери послуг; наводить приклади і показує на карті: центри розміщення найбільших національних університетів, об'єктів культури, історико-культурних заповідників, рекреаційно-туристичних центрів; характеризує: тенденції розвитку соціально-культурного і матеріально-побутового

		<p>1. Дослідження</p> <p>2. Провести соціологічне опитування про якість освітніх, медичних, побутових і комунальних послуг у своєму населеному пункті чи мікрорайоні</p>	<p>обслуговування населення, рекреації і туризму в Україні;</p> <p>порівнює: рівень розвитку сфери послуг в Україні та в інших країнах;</p> <p>виявляє: заклади в яких навчалися члени родини, найулюбленіші для сім'ї заклади культури та місця відпочинку;</p> <p>оцінює: вплив сфери послуг на задоволення фізичних, духовних і соціальних потреб населення</p>
5.1 2	3	<p>Тема 12. Територіальна структура господарства України (3 год)</p> <p>Територіальне розмаїття природи, населення, господарства – передумова територіального поділу України. Поняття про соціально-економічний район, його основні ознаки, спеціалізація. Аналіз схеми соціально-економічних макрорайонів України.</p> <p>АРК та області України як соціально-економічні регіони. Особливості природи, населення, господарства свого регіону. Економічні, соціальні, екологічні проблеми і перспективи розвитку свого регіону</p> <p>Практична робота</p> <p>13. Позначення на контурній карті свого регіону найважливіших центрів розвитку галузей господарства, культурних та природоохоронних об'єктів, транспортних вузлів</p> <p>Дослідження</p> <p>Розробка проекту розвитку свого регіону у найближчій перспективі.</p>	<p>Учень:</p> <p>називає: суттєві ознаки поняття «соціально-економічний район»;</p> <p>наводить приклади і показує на карті: соціально-економічні райони, свій регіон та сусідні з ним регіони;</p> <p>характеризує: природні умови, ресурси, населення і господарство свого регіону за типовим планом;</p> <p>позначає: на карті основні центри розвитку промисловості та сільського господарства, культурні та природоохоронні об'єкти свого регіону;</p> <p>порівнює: географічне положення, розміри, кількість населення, показники соціально-економічного розвитку свого регіону з сусідніми;</p> <p>аналізує: проблеми і перспективи розвитку свого регіону;</p> <p>виявляє: з родиною внесок регіону у розвиток України;</p> <p>оцінює: значення економічного районування території України, перспективи розвитку свого регіону</p>
		РЕЗЕРВ ЧАСУ – 6 год	

Отже, учні 8 класу, вивчаючи розділ «Населення України» повинні набути наступних компетенцій:

називають: кількість населення в Україні; суттєві ознаки понять «природний рух населення», «механічний рух населення», «природний приріст», «депопуляція», «еміграція», «імміграція», «місто», «село», «урбанізація», «міська агломерація», «система розселення», «зайнятість», «безробіття»; міста-мільйонери, етнографічні групи українців;

наводять приклади і показують на карті: розміщення етнографічних груп українців та національних меншин; міст мільйонерів та інших найбільших за чисельністю міст, міські агломерації, країни з найбільшими українськими діаспорами;

характеризують: статевовікову піраміду населення, особливості етнічного складу населення, особливості матеріальної та духовної культури українського народу;

пояснюють: причини нерівномірного розміщення населення; депопуляції населення, строкатого національного складу населення України; зовнішніх міграцій, неповної зайнятості населення, змін у структурі зайнятості;

аналізують: графіки динаміки чисельності населення, функції міст, наслідки урбанізації, географію трудових ресурсів, показники зайнятості населення та безробіття за областями України;

оцінюють: соціальні проблеми в сільській місцевості, значення високого рівня професійної компетентності трудових ресурсів для подальшого господарського розвитку;

виявляють: з родиною як змінювалася кількість членів сім'ї у попередніх поколіннях.[36]

Конспект уроку

Тема уроку: національний та етнічний склад населення

Мета:

навчальна – сформувати поняття «історико-географічний регіон», розкрити історію заселення цих територій; формувати вміння складати коротку характеристику історико-географічних регіонів;

розвивальна – розвивати вміння аналізувати, працювати з картою, міжпредметні зв'язки;

виховна – виховувати повагу до всіх народів, які проживають у різних історико-географічних областях і районах України

Тип уроку: комбінований з «Історія України», вивчення нового матеріалу

Обладнання: підручник, стінна карта України, атлас, контурна карта

Основні терміни: етнографічний регіон, етнографічні групи українців.

Очікувані результати: учні зможуть назвати етнографічний поділ українських земель та показати їх на карті, дати коротку характеристику цих регіонів; розкривати особливості етнографічних груп українців.

Хід уроку

I. Організаційний момент уроку

Ознайомлення з темою й завданнями уроку.

II. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок

Бесіда:

1. Що таке карта?
2. Які регіони України ви знаєте?
3. Які особливості українців вам відомі?

III. Вивчення нового матеріалу

Часто поряд із сучасним адміністративно-територіальним поділом використовують поділ України на історичні землі. Історичні землі, які також називають історико-етнічними областями чи краями, є складовими частинами

української національної (етнічної) території.

В минулому вони виконували ті чи інші суспільні функції — були державними або автономними утвореннями, військово-політичними або адміністративними одиницями, територіями нового господарського освоєння і заселення. Для них характерні індивідуальні особливості історичного розвитку українського народу, розмаїття його матеріальної та духовної культури, зумовлене впливом природного середовища та взаємозв'язками з іншими народами.

Результати нашої роботи необхідно оформити у вигляді таблиці в зошитах.

Назва	Місце розташування	Стисла характеристика

1. Етапи формування регіональних відмінностей України

Історичні землі є складовими української етнічної території. Вони не мають чітких меж, можуть накладатися одна на одну або входити одна до одної. В окремі періоди для них було характерне місцеве самоврядування, обумовлене перебігом тогочасних історичних процесів.

Процес формування регіональної етнічності поділяється на три основні етапи.

Перший охоплює VI-X ст. і пов'язаний з етноплемінними утвореннями, що проявилось, зокрема, у їх самоназвах. Останні свідчать про усвідомлення людьми їхньої причетності до окремих племен, племінних союзів.

Другий етап припадає на XI-XIV ст. Він пов'язаний із процесом дроблення держави на окремі етнотериторіальні частини, головною одиницею яких стала земля. Вона являла собою територіально-політичне утворення, яке на першому етапі залишалося залежним від центральної київської влади, а в міру здобуття «княжого столу» набувала більшої самостійності. Здобуття окремими

територіальними утвореннями статусу «землі» фіксувалося офіційними документами — грамотами.

Регіональна своєрідність етнічності населення України різко окреслилась на третьому етапі — XV-XVI ст. Це пов'язано з колонізацією її окремих земель сусідніми державами: Великим князівством Литовським, Річчю Посполитою, Австро-Угорщиною, Туреччиною, Росією, а згодом, у XVI-XVIII ст., — колонізацією українцями «вільних», «слободних» земель Південного Сходу та Сходу.

2. Історико-географічні регіони – «Захід»

Г а л и ч и н а

Назва «Галичина» походить від столиці Галицько-Волинського князівства – старого Галича (від грецького слова «гальс» - сіль). Місто вперше згадується у 1140 р., а з 1144 р. стає центром Галицького князівства. З 1199 р. після приєднання Галицького князівства до Волинського, стає центром Галицько-Волинського князівства. Новий Галич виник у XIV ст. поблизу старого Галича, на 5 км північніше від нього.

Галичина поділялася на Східну, переважно заселену українцями, і Західну, заселену поляками. Після поділу Польщі (1772 р.) Галичина відійшла до Австрії (з 1867 р. – до Австро-Угорщини). Після розпаду Австро-Угорщини в Східній Галичині була створена Українська Національна Рада, яка 13 листопада 1918 р. проголосила Західно-Українську Народну Республіку. Після її возз'єднання (злуки) з УНР 22 січня 1919 р. ЗУНР увійшла до складу Української Народної Республіки. У липні 1919 р. Східна Галичина (крім Буковини) в результаті українсько-польської війни 1918-1919 рр. була включена до складу Польщі. На території Східної Галичини почала неухильно проводитись політика полонізації.

В 1939 р. Галичина увійшла до складу УРСР.

В о л и н ь і Полісся

Назва Волинь походить від назви давнього (згадується вперше у 1018 р.) міста Волинь (Велинь), що розташоване поблизу Володимира-Волинського. Відомими центрами Волинської землі були Володимир (Володимир-

Волинський), Холм, Луцьк, Броди, Житомир та ін. Із X ст. Українське Полісся входило до Київської, а пізніше (західна його частина) до Галицько-Волинської Русі, Литви. У другій половині XIV ст. західна частина Волині і Полісся відійшли до Польщі, а після Люблінської унії (1696 р.) Польща поступово захопила всю Волинь. У результаті поділів Польщі Волинь була включена до Росії. Після Першої світової війни західна її частина згідно з Ризьким мирним договором 1921 р. була передана Польщі. Східна Волинь (Житомирщина) була включена до колишнього Радянського Союзу.

Волинь і Полісся мають героїчну історію. На південному пограниччі Волинської та Рівненської областей поблизу Берестечка в 1651 р. відбулася найбільша на той час у Європі битва між військами польського короля Яна II Казимира і Богдана Хмельницького. З обох сторін у битві брало участь близько 300 тис. чол.

3. Історико-географічні регіони – «Центр»

П о д і л л я.

Правобережжя – це частина України, яка згідно з Андрусівським перемир'ям 1667 р. перейшла від Росії до Польщі і перебувала у її складі до другого її поділу. В 1793 р. ця територія відійшла до Росії і перебувала у її складі до 1917 р. Після Першої світової війни більша частина колишнього Правобережжя залишилася у складі Радянського Союзу (крім сучасних Волинської і Рівненської областей, а також частково північних районів Тернопільської області, які були включені до складу Польщі). Яскравою сторінкою в історії України стало повстання 1768 р. на Правобережжі проти Польщі – Коліївщина. Початковим центром повстання був Холодний Яр, історично відомий лісовий масив, розташований на північний захід від Чигирини.

Н а д д н і п р я н щ и н а

Середня Наддніпрянщина завжди відігравала провідну роль у політичному і культурному житті України. Тут виростили значні центри торгівлі як внутрішнього ринку, так і зовнішнього, міцніли міста, що особливо вплинуло на розвиток матеріальної культури. Це території, де найактивніше відбувалися

процеси етнічного формування українців. На території Середньої Наддніпрянщини склалася сучасна українська літературна мова. Цей край дав Україні Тараса Шевченка, Івана Котляревського, Івана Нечуя-Левицького та інших письменників.

Наддніпрянщина була ареною боротьби волелюбного українського козацтва проти зазіхань могутніх сусідів, а в середині XVII ст. тут сформувалася козацька держава Гетьманщина. Із часом назва Гетьманщина була поширена на все Лівобережжя. У 1667 р. вона була поділена по Дніпру на Правобережну й Лівобережну Україну; перша відійшла до Польщі, друга – до Росії.

4. Історико-географічні регіони – «Південний Схід»

С л о б о ж а н щ и н а

Лівобережна Гетьманщина – це назва східної частини України (крім крайньої східної), яка згідно з Андрусівським перемир'ям 1667 р. перебувала у складі царської Росії. Спочатку (зразу ж після включення до Росії) користувалася певною автономією. В часи найбільшого розквіту Гетьманщини 1687-1709 рр. за гетьмана Івана Мазепи столицею держави був Батурин. Тут було створено 10 полків. Вже у 1764 р. було остаточно скасоване гетьманське управління і на цій території було створено Слобідсько-Українську губернію. В 1783 р. козацькі полки було перетворено в полки російської регулярної армії. З 1796 р. Лівобережна Україна одержала назву Малоросійська губернія. Головними центрами Лівобережжя були Ніжин, Глухів та ін.

Прадідами слобожан вважають древніх русичів Чернігово-Переяславської землі. Відомо, що татарські напади на багато століть перетворили ці родючі освоєні землі в безлюдний край, у так зване Дике поле. Впродовж XV – першої половини XVI ст. ця територія знову почала заселятися, що вимагало її належної охорони від набігів кочівників з півдня. Назва Слобідська Україна походить від населених пунктів – слобод, які засновували переселенці з інших частин України, оскільки тут вони користувалися козацькими привілеями. В 50-60-х рр. царський уряд сформував з українських поселенців козацькі слобідські полки. Особливо

посилилося переселення на Гетьманщину і Слобожанщину в 70-х рр. XVII ст., коли життя правобережних селян стало дуже важким через спустошливі набіги татар, протиселянські акції польських військ. На Слобожанщині виникає цілий ряд поселень – фортець, заснованих українськими селянами і козаками. Існувала на Слобожанщині українська автономія. Але з початку XVIII ст. автономія Слобожанщини поступово обмежується, а цариця Катерина II знищила її остаточно.

«На Слобожанщині активно споруджувалися монастирі – загальнонавчальні центри освіти і культури (Святогорський, Дивногорський, Охтирський). Тісно з братствами були пов'язані українські школи. На Слобожанщині жив відомий український просвітитель, філософ Григорій Сковорода. Головним центром Слобідської України поступово ставав Харків.

Запоріжжя

Запоріжжя, Запорожжя (Запорізький низ, Вольності Війська Запорізького, Вольності запорізьких низових козаків) – назва території, що становила володіння Запорізької Січі у XVI-XVIII ст. Вважається, що традиції козаччини йдуть углиб історії, до бродників, які кочували (бродили) по нижньому Придніпров'ї ще в XII ст. «Польський король Сигізмунд I (1507-1548) першим дарував козакам у вічне володіння землю біля порогів, угору і униз по обох берегах Дніпра, щоб вони не дозволяли татарам і туркам нападати на російсько-польські землі.» (за Г. Греб'янкою). Кордони Запоріжжя були закріплені за козаками спеціальним указом польського короля Стефана Баторія від 1576 р. Право Запорізького війська і розташування кордонів підтверджували інші польські королі, царі Московії та Росії – Олексій Михайлович, Петро I, Анна Іоанівна, Єлизавета Петрівна, Катерина II. Цією територією Запорізька Січ фактично володіла з початку XVI ст. до кінця XVIII ст. Кордони Запоріжжя, особливо південні, які проходили з Кримським ханством, часто змінювалися.

Запоріжжя відоме своїми демократичними республіканськими устроями. Саме виходець із цих районів Пилип Орлик у 1710 р. написав першу в світі

демократичну конституцію. У Європі ж перші демократичні конституції були створені лише наприкінці XVIII ст.

З середини XVII ст. на Запоріжжі посилюється вплив Московської держави, яка прагнула посилити свій вплив на Причорномор'я і прилеглі території. На шляху Росії до завоювання нею степових країв і виходу до Чорного моря стояло Запоріжжя. Запорізька республіка була ліквідована і за волею московських царів на запорізьких землях з'являється нове територіально-адміністративне формування – Нова Росія (Новоросія). Петро I започаткував криваві акції знищення Запоріжжя, а Катерина II завершила його повною ліквідацією українського козацтва. Відтоді розпочалася цілеспрямована русифікація Запоріжжя, яка проводилася одночасно із загарбанням його земель і поселенням туди вихідців з інших районів. У 1764 р. було скасовано гетьманство.

В результаті руйнування Запорізької Січі одна частина запорожців залишилася в даному районі, інша – втекла на землі, якими володіла Туреччина. Ця сторінка української історії відображена в опері С. С. Гулака – Артемовського «Запорожець за Дунаєм».

IV. Закріплення знань учнів.

Робота з карткою

1. Місцевість Карпат називали Русь горішня, яку етнічну землю називали Русь долішня? (*Поділля*)
2. На території якого етнічного регіону існувало давнє місто Велинь? (*Волинь*)
3. Назва якого етнічного району походить від населених пунктів – слобод, які засновували переселенці з інших частин України, оскільки тут вони користувалися козацькими привілеями? (*Слобожанщина*)
4. Яку землю біля порогів, угору і униз по обох берегах Дніпра було подаровано козакам у вічне володіння, щоб вони не дозволяли татарам і туркам нападати на російсько-польські землі? (*Запоріжжя*)

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати матеріал підручника, вивчити термінологію,

4.2. Навчальна програма з позашкільної освіти „Туристсько-краєзнавчий напрям (етнографічне краєзнавство)

Навчальна програма з позашкільної освіти „Туристсько-краєзнавчий напрям (етнографічне краєзнавство)” схвалена для використання в позашкільних навчальних закладах (протокол засідання науково-методичної комісії з позашкільної освіти, Науково-методичної ради з питань освіти МОН України від 15.03.19 року № 1, лист ІМЗО від 27.03.19 року № 22.1/12-Г-136)

Пояснювальна записка

Етнографія - наука, яка досліджує народи у всій різноманітності їх культури, зокрема, традиційно-побутової. Проведення етнографічних досліджень потребує певної попередньої підготовки, яка включає вивчення основ науки, методики польових досліджень, формування практичних умінь та навичок. Таку підготовку можна здійснити лише впродовж тривалого часу, тому створення навчальної програми «Етнографічне краєзнавство» обумовлено необхідністю формування етнографічної грамотності із застосуванням різних форм роботи: на уроках, в гуртках, у процесі проведення позакласної та позашкільної роботи. Особливий акцент у змісті даної програми зроблено на регіональний аспект. Завдяки вивченню та використанню краєзнавчого (місцевого) матеріалу під час навчально-виховного процесу діти мають змогу «доторкнутися» до культури, побуту та традицій свого народу, не за підручником, а на прикладах з життя.

Програма гуртка розрахована на 2 роки навчання, для учнів 5-9-х класів. На її засвоєння відводиться 72 або 105 годин.

Метою програми є ознайомлення школярів з історичною наукою - етнографією, оволодіння знаннями регіональних особливостей матеріальної та духовної культури та навичками етнографічних досліджень.

Вона конкретизується через основні завдання, які спрямовані на досягнення освітніх компетенцій:

- формувати засобами фольклору, вивчення традицій, побуту рідного народу національно-свідомих громадян України, патріотів рідної землі та держави;

- допомогти учням збагнути історичну велич свого народу-творця у світовому співтоваристві, глибше пізнати традиційну українську народну культуру;

- прищепити любов та зацікавленість до народної

творчості, а також прагнення до відродження національної культури;

- формувати культуру почуттів, збагачувати емоційно-естетичний досвід, розвивати універсальні якості творчої особистості;

- виховувати естетичні смаки, розвивати самостійне творче мислення;

- формувати соціальну, комунікативну, інформаційну, культурну компетентності.

На заняттях гуртка використовуються різноманітні методи навчання в залежності від віку гуртківців: розповідь, бесіда, урок-екскурсія, урок-гра, урок-мандрівка, ілюстрація, дискусія, конкурси, вікторини, фольклорні свята. При проведенні практичних занять перевага надається екскурсіям, краєзнавчим дослідженням та пошуковій роботі. Поряд з груповими, колективними формами роботи проводиться індивідуальна робота з гуртківцями, зокрема, при підготовці до участі в краєзнавчо-пошукових експедиціях, конкурсах, та інших масових заходах. Створюються умови для диференціації та індивідуалізації навчання відповідно до творчих здібностей, обдарованості, віку, психолого- фізіологічних особливостей та стану здоров'я дітей.

Перевірка компетентностей вихованців здійснюється під час проведення практичних занять у формі вікторин, конкурсів, науково-практичних конференцій.

Перший рік навчання
НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва розділу	Кількість годин					
		72 год.				08 год.	
		Всього	Теоре- тичних	Прак тичних	Всього	Теоре- тичних	Прак тичних
1	Вступне заняття	2	2	-	3	3	-
2	Етнографія, як галузь історичної науки.	6	2	4	9	3	6
3	Етнографічне районування	6	2	4	9	3	6
4	Поселення та житло	12	2	10	18	6	12
5	Матеріальна культура українців	6	2	4	12	3	9
6	Народні промисли і ремесла	20	6	14	27	9	18
7	Одяг	10	6	4	12	6	6
8	Етнографічні дослідження	6	2	4	12	3	9
9	Підсумок	4	2	2	6	3	3
	Разом:	72	26	46	108	39	69

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступне заняття

Ознайомлення з планом роботи гуртка. Правила дорожнього руху. Інструкція щодо організації та проведення туристських спортивних походів з учнівською та студентською молоддю, затверджена наказом МОН України від 2.10.2014 р. № 1124. Протипожежна безпека в місцях проведення туристсько-краєзнавчих заходів.

2. Етнографія як галузь історичної науки Предмет вивчення етнографії. Проблема етногенезу українського народу. Історія назв «українці», «Україна».

Практичні заняття. Відвідання краєзнавчого музею.

3. Етнографічне районування

Історико-етнографічне районування України та етнографічні групи українського народу. Регіональні особливості культури та побуту населення України, їх зумовленість характером історичного розвитку окремих районів,

природно-географічними умовами, взаємовідносинами з іншими народами.

Локальні особливості етнографічних регіонів Івано-Франківщини: Покуття, Гуцульщини, Бойківщини, Опілля.

Практичні заняття. Визначення належності свого села, міста до певного історико-етнографічного району, етнічних груп, які проживають у рідному краї; особливостей традиційно-побутової культури.

4. Поселення та житло

Типи і форми традиційних поселень, їх історико-географічне районування - північна, південна і центральна зони.

Селянський двір (види забудови садиби, зв'язок житлового будинку з господарськими спорудами, розміщення житлового будинку відносно вулиці, орієнтація на сторони світу; господарські споруди та їх призначення).

Традиційне народне житло (будівельний матеріал, техніка зведення стін, форма і перекриття даху; основні типи планування житла - однокамерне, двокамерне, трикамерне; підлога; конструкція стелі). Інтер'єр житлових приміщень у минулому і сьогодні. Будівлі громадського центру: церкви, дзвіниці, каплиці, будинок священика й сільської управи, школи, шпиталі. Господарські споруди (водяні млини, вітряки). Практичні заняття. Ознайомлення з основними типами традиційних поселень свого краю. Відвідання музею народної архітектури і побуту Прикарпаття.

5. Матеріальна культура українців

Основні галузі господарської діяльності на теренах України. Заняття і промисли найбільш характерні для рідного краю в минулому, їх технологічно-виробнича специфіка.

Практичні заняття. Вивчення за архівними і статистичними даними розвитку промисловості з кінця XIX ст. і до нашого часу. Екскурсія в музей.

6. Народні промисли і ремесла

Народне мистецтво - історія виникнення та розвитку. Народні художні промисли Прикарпаття. Провідні майстри. Художнє ткацтво і килимарство: символіка орнаменту, призначення. Вишивання: матеріал, техніка, вироби та їх призначення. Види народного декоративно-прикладного мистецтва

(декоративний розпис, стінопис, писанкарство, витинанки, вишиті і ткані орнаменти, кераміка, вироби з шкіри, соломи, скла, кістки, різьблення по дереву, художня обробка металу). Писанкарство (розвиток писанкарства, техніка виготовлення писанок, дряпанок, крашанок, символіка орнаменту).

Практичні заняття. Пошук матеріалів про розвиток художніх промислів і ремесел у ХІХ - на початку ХХ ст. і про їх сучасний стан (фотографій, малюнків, знарядь праці та художніх виробів, відомостей про поширення художніх ремесел, локальних особливостей орнаментики, її смислове значення і місцеву термінологію; функціональне призначення декоративних предметів). Виявлення характерних рис народної творчості свого міста (села, району, області). Екскурсія в краєзнавчий музей, художній салон, магазин сувенірів. Знайомство з народними умільцями рідного краю, зустрічі з ними. Збирання зразків їх творчості. Навчання основ окремого виду ремесла (за вибором): вишивки, килимарства, ткацтва, писанкарства тощо.

7. Одяг

Жіночий і дівочий одяг. Українська сорочка. Плечовий одяг (свита, кептар, корсетка, кофта, кожушок, сердак, камізелька, кунтуш, жупан тощо). Поясний одяг (запаска, плахта, спідниця). Декоративне оздоблення убрання. Пояси. Дівочі зачіски, зачіски заміжніх жінок. Вбрання голови (стрічки, віночки, хустки, очіпки, рантухи, намітки, перемітки та ін.). Прикраси. Взуття. Відмінності між буденним і святковим одягом. Чоловічий одяг. Сорочка. Плечовий, одяг (свита, сіряк, кептар, кожух, кобеняк, кирея, гуня, чумарка, жупан, опанча тощо). Поясний одяг (штани, гачі, ногавиці, шаровари та ін.). Пояси. Зачіски. Головні убори.

Взуття. Різниця між повсякденним і святковим чоловічим одягом. Своєрідність костюмів різних етнографічних районів України. Зміни одягу протягом ХХ ст. Елементи народних традицій в сучасному одязі. Практичні заняття. Вивчення традиційного одягу населення рідного краю. Виготовлення викройок, фотографування, копіювання орнаментів. Пошук старовинних фотографій із зображенням земляків у традиційних костюмах. Збирання для шкільного музею колекції одягу, взуття, головних уборів, прикрас.

8. Етнографічні дослідження

Джерела етнографічних досліджень: речовий музейний матеріал, архівні письмові джерела, польова робота.

Основні види польової роботи: особисті спостереження, опитування населення, опис предметів, фотографування, копіювання, збирання етнографічної колекції.

Практичні заняття. Робота з картографічним матеріалом, робота в архіві, бібліотеці, запис спогадів старожилів, збирання фольклорно-етнографічного матеріалу, опис історико-культурних пам'яток. Вивчення письмових, документальних джерел, археологічних пам'яток. Робота над виконанням завдань краєзнавчої експедиції «Моя Батьківщина - Україна».

Підсумок

Підведення підсумків роботи гуртка за рік.

Практичні заняття. Завдання на літо.

Другий рік навчання НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва розділу	Кількість годин					
		72 год.			108 год.		
		Всього	Теоретичних	Практичних	Всього	Теоретичних	Практичних
1	Вступне заняття	2	2	-	3	3	-
2	Актуалізація знань попереднього року навчання	2	2	-	3	3	-
3	Народне образотворче мистецтво	12	4	8	21	6	15
4	Народна кулінарія	6	2	4	9	3	6
5	Народна медицина	6	2	4	6	3	3
6	Усна народна творчість	12	6	6	18	6	12
7	Народні звичаї та обряди	10	4	6	15	6	9
8	Громадський побут та звичаї	6	2	4	9	3	6

9	Топоніміка	6	2	4	9	3	6
10	Народна символіка	6	4	2	9	6	3
11	Підсумок заняття	4	2	2	6	3	3
	Разом:	72	32	40	105	45	63

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступне заняття

Зміст і завдання роботи гуртка на навчальний рік.

Організаційні питання. Загальні правила безпеки.

2. Актуалізація знань попереднього року навчання Повторення навчального матеріалу попереднього навчального року.

3. Народне образотворче мистецтво

Декоративне оздоблення побутових предметів, одягу, житла. Орнамент, стилі і види орнаментів, геометричні, рослинні, зооморфні, антропоморфні мотиви.

Декоративні розписи (стінопис, розписи на папері, склі, меблях, знаряддях праці), вишиті і ткані орнаменти на декоративних тканинах.

Локальні особливості народного мистецтва різних регіонів Прикарпаття.

Практичні заняття. Ознайомлення зі зразками декоративно-прикладного мистецтва на виставках народного образотворчого мистецтва, в майстернях народних умільців, Коломийському національному музеї народного мистецтва

Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського. Виявлення характерних рис народної творчості свого міста (району, села).

4. Народна кулінарія

Українська народна їжа. Посуд для приготування і зберігання їжі. Обрядова їжа. Обрядові страви родинно-побутових свят.

Практичні заняття. Збирання рецептів традиційних українських страв минулого та сьогодення, найпоширеніших у своєму районі, місті, селі. Запис обрядових дій під час приготування та споживання ритуальних страв, відомостей про обрядове значення їжі.

5. Народна медицина

Лікарські рослини та їх використання в народній медицині. Охорона природи. Надання першої долікарської допомоги. Народна медицина та оздоровча система Гуцульщини.

Практичні заняття. Записи старовинних рецептів лікувальних зборів, чаїв.

6. Усна народна творчість

Уснопоетична народна творчість.

Жанри фольклору. Обрядовий фольклор. Календарно-обрядові пісні (колядки, щедрівки, веснянки). Народні легенди про походження світу, гір, річок, рослин, тварин, людини. Народні казки (про тварин, побутові, фантастичні). Народні ігри (походження ігор, їх значення в житті людини).

Пісня - душа народу (соціально-побутові, ліричні, жартівливі, коломийки тощо). Родинно-обрядові пісні (весільні, поминальні, голосіння). Народна драма: «Коза», «Маланка», Різдвяний вертеп. «Народ скаже, як зав'яже» (прислів'я, приказки, загадки, скоромовки, небилиці).

Практичні заняття. Запис творів усної народної творчості. Відтворення різних видів календарно-обрядового фольклору. Участь у фольклорно-етнографічних заходах.

Вікторина «Фольклорна мозаїка». Фольклорна веселка Гуцульщини. Легенди свого населеного пункту, Карпат.

7. Народні звичаї та обряди

Цикли календарних свят (зимові, весняні, літні, осінні). Свята: Різдво, Новий рік, Водохреща, Великдень, Трійця тощо. Обряди: народження, весільний, поховальний. Народні традиції Прикарпаття.

Практичні заняття. Збір матеріалів про народні традиції, звичаї і обряди у рідному населеному пункті. Обробка зібраного матеріалу. Презентація повідомлень, рефератів.

8. Громадський побут та звичаї

Територіальна громада. Громадське самоврядування, судове право, норми звичаєвого права, взаємодопомога (толока). Вечорниці (досвідки), парубоцькі і дівочі громади. Базари та ярмарки як своєрідні осередки громадського життя.

Практичні заняття. Бесіди зі старожилами про стародавній уклад суспільного та сімейного побуту. Вивчення архівних матеріалів та літератури сучасного громадського життя.

9. Топоніміка

Визначення терміну «топоніміка». Фактори, які впливають на створення топонімів.

Практичні заняття. Походження і пояснення топонімів лісів, горбів, долин, кутів поселення. Події пов'язані з ними. Місцеві міфи, легенди та перекази.

10. Народна символіка

Вода, солярна символіка (сонце й вогонь), рослинна символіка в міфології, обрядах. Символи та обереги в повсякденному житті (одяг, прикраси, хатні обереги, декоративно-прикладне мистецтво).

Практичні заняття. Збирання міфів, легенд, переказів, загадок, заговорів та інших фольклорних творів для створення рукописної збірки «Нев'януца квітка повір'я».

11. Підсумок заняття

Підведення підсумків роботи гуртка.

Відзначення кращих вихованців гуртка за підсумками навчання.

Практичні заняття. Звіт пошукових груп про пророблену роботу впродовж року (оформлення рефератів, фотоальбомів, прослуховування магнітофонних записів (пісень, розповідей старожилів).

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці повинні знати:

- основні поняття етнографічної науки;
- краєзнавчу літературу про рідний край;
- пам'ятки історії і культури рідного краю;
- історико-етнографічне районування та етнографічні групи Прикарпаття та України;
- твори усної народної творчості;
- характерні ознаки житла, одягу, промислів і ремесел рідного населеного пункту та області;

- характерні особливості фольклору своєї місцевості;
- народні медичні знання та народний календар;
- звичаї, обряди, традиції, побут населення рідного краю;
- основні вимоги до роботи з інформаторами, методику збирання та обробки етнографічних і фольклорних матеріалів.

Вихованці повинні вміти:

- користуватися різними джерелами, що несуть етнографічну інформацію;
- визначати пам'ятки народної культури рідного краю;
- проводити регіональне обстеження, визначати належність рідного села, міста до певного історико-етнографічного району;
- характеризувати основні види господарської діяльності, промисли і ремесла, поселення та житла рідного регіону;
- користуватися різними техніками та матеріалами для виконання творчих робіт;
- виконувати первинну обробку зібраних етнографічних матеріалів;
- збирати та систематизувати етнографічні та фольклорні матеріали;
- створювати виставкові експозиції.

Висновки

Аналізуючи картографічні матеріали та літературні дані, встановлено, що етнографічні групи найбільше сконцентрувалися на території Західної України. Через політичні причини у XIV–XX ст. значна кількість етнічних українських земель була включено до складу Польщі, Чехо-Словаччини, Угорщини, Румунії.

Національна мова - загальнонародна мова українського народу - представлена двома формами: літературна і діалектна мови. Між літературною і діалектичною мовами виділяють проміжні утворення, які називають народно-розмовна мова, або просторіччя. Просторіччя номінує наддіалектне утворення – мовлення міських жителів (рідше – сільських), яке називають суржилом, що є сумішшю літературних, діалектних, просторічних слів.

Етнічні групи зберігають традиційні елементи побутової культури, діалектні відмінності в мові і складають історико-культурну спільність. Традиційно-побутові особливості етнографічних груп (субетносів) характеризуються в звичаях, одязі, житлі, фольклорі, обрядах, народній музиці та декоративно-прикладному мистецтві.

Поява етнографічних груп зумовлена історичними особливостями розвитку окремих територіальних груп конкретної народності чи нації, їх соціальним і політичним становищем, географічними умовами, заняттями, що позначається на культурі і побуті цих груп.

Вивчення географії у 8-му класі (Географія України: природа, населення, господарство) спрямоване на формування цілісної науково-географічної картини своєї держави на основі комплексного її вивчення. Цей курс дасть можливість учневі усвідомити себе громадянином України, сформувати знання про природу та економіку країни, свого регіону, виховати повагу до українського народу, його культури, відчувати себе справжнім патріотом своєї держави.

Література

1. Антонович Є.А., Захарчук-Чугай РВ., Станкевич М.Є. Декоративно-ужиткове мистецтво. - Львів, 1992.
2. Арсенич П. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження / П. Арсенич, М. Базак, З. Болтарович та ін. – К. : Наукова думка, 1987. – 470 с.
3. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. - Х., 1918.
4. Балужок В. Г. Поліщуки // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2011. – Т. 8 : 520 с.
5. Борисова О.В. Заселення Поділля (історико-географічні етапи): монографія / О. В. Борисова, В. В. Загородній. - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. - 237 с.
6. Витвицький С. Історичний нарис про гуцулів / С. Витвицький; [пер., передм., примітки Миколи Васильчука]. – Надвірна: Світ, 1993. – 94 с.
7. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис, т. II. - Київ, «Оберіг», 1991. - 445с.
8. Габорак М. Назви гір і полонин Івано-Франківщини. Словник-довідник. Видання друге, доповнене, уточнене. - Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. - 500с.
9. Гошко Ю.Г Бойківщина: Історико-етнографічні дослідження. За ред. Ю.Г Гошка. - К., 1983.
10. Грабовецький В. Історія Гуцульщини: навч. посіб. / В. Грабовецький ; рецензент М. Вегеш ; ПНУ ім. В. Стефаника. – Косів: Писаний Камінь, 2013. – 244 с.
11. Григор'єв - Наш. Історія України в народних думках та піснях. - К.: Веселка, 1993.
12. Гурська А.С. Мова та граматика українського орнаменту. - К.: Альтернативи, 2003.
13. Данилюк А.Г. Українська хата. - К.: Наук. думка, 1991.

14. Дмитренко М. К. Українські символи (Кол. укладачів, за ред. М.К. Дмитренка. - К.: «Народознавство».1994. - 140 с.
15. Дмитренко М. Народні повір'я - К., 1994.
16. Дністрянський М.С. Етнографія України: Навчальний посібник. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 232 с.
17. Довженок ГВ. Український дитячий фольклор. - К., 1981.
18. Домашевський М. Історія Гуцульщини / голов. ред. М. Домашевський ; Гуцульський Дослідний Інститут в Чикаго, Косівське відділення Регіонального об'єднання дослідників Гуцульщини. — Л. : Логос, 2000.
19. Домашевський М. Історія Гуцульщини. Т. 1 / Микола Домашевський. – Чикаго – Львів, 1995. – 501 с.
20. Домашевський М. Історія Гуцульщини. Т. 2 / Микола Домашевський. – Чикаго, 1985. – 507 с.
21. Домашевський М. Історія Гуцульщини. Т. 3 / Микола Домашевський. – Чикаго, 1986. – 441 с.
22. Дрозд Р. Історія українців у Польщі в 1921 – 1989 роках / Р. Дрозд, Б. Гальчак, І. Мусієнко ; пер. з пол. І. Мусієнко. – 3-тє вид. випр., допов. – Харків: Золоті сторінки, 2013. – 272 с.
23. Жирак І.И. Дзвіночок з давнини. Методичний збірник з досвіду роботи. Івано-Франківськ, 2010. - 65с.
24. Заставецька О. В., Заставецький О. В., Ткач Д. В. Географія населення України. – Тернопіль, 2007.
25. Захарчук-Чугай Р.В. Українська народна вишиванка: Західні області УРСР - К., 1988, 14. Легенди Карпат - Львів: Апріорі, 2010. - 144с.
26. Інструкція щодо організації та проведення екскурсій та подорожей з учнівською та студентською молоддю. / Наказ Міністерства освіти і науки України від 02 жовтня 2014 р. №1124
27. Клапчук В.М. Гуцульщина та гуцули : економіка і нар. промисли (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.) : монографія / В. М. Клапчук ; Ін-т

- українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаніка. – Л. ; Івано-Франківськ, 2009. – 507 с.
28. Красовський І., Д. Солинко. Хто ми, лемки... – Львів: Ред.-вид. відділ обласного управління по пресі, 1991. – 48 с.
29. Кубійович В. «Енциклопедія українознавства» / Гол. ред. В. Кубійович. – м. Париж, Нью-Йорк: вид. «Молоде життя»-«НТШ»; 1993 р. – Т. 1.
30. Лозко Г.С. Українське народознавство. - К.: Зодіак-Ж), 1995.
31. Мазур О. Поділля // Довідник з історії України. — 2-е видання. — К., 2001. — С. 586—587.
32. Макаручук С.А., Гошко В.Г., Кирчів Р.Ф. Етнографія України. - Львів: Світ, 1994.
33. Маковій Г.П. Затоптаний цвіт. Народознавчі оповідки - К.: Укр. Письменник, 1993. - 205с.
34. Мусієнко І. В. Етнографічні групи лемків, бойків та гуцулів у сучасній історіографії / І. В. Мусієнко // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Історія. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – Вип. 43. – С. 109-118.
35. Навчальна програма з географії для базової шкільної освіти розроблена на основі положень Державного стандарту, затвердженого постановою Кабінету міністрів України від 23 листопада 2011 р.
36. Навчальна програма з позашкільної освіти „Туристсько-краєзнавчий напрям (етнографічне краєзнавство)” / Схвалено для використання в позашкільних навчальних закладах (протокол засідання науково-методичної комісії з позашкільної освіти, Науково-методичної ради з питань освіти МОН України від 15.03.19 року № 1, лист ІМЗО від 27.03.19 року № 22.1/12-Г-136)
37. Оліфіренко В,В, Енциклопедія українознавства для школярів і студентів/ Авт.-уклад. В. В. Оліфіренко, С. М. Оліфіренко, Т. В. Оліфіренко, Л. В. Оліфіренко. – Донецьк: Сталкер, 1999. – 496 с.

38. Павлюк С.П. Українське народознавство: Навч. Посібник / За ред.. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь, Р.Ф. Кирчіва. - Львів: Фенікс 1994.
39. Самойлович В.П. Українське народне житло. - К.: Наук. думка, 1972.
40. Скуратівський В. Берегиня. - К.: Рад. письменник, 1987.
41. Скуратівський В. Покуть. - К.: Довіра, 1992.
42. Скуратівський В.Т. Місяцелік: Укр. Нар. Календар. - К: Мистецтво, 1992. - 208с.
43. Стельмах Г.Ю. Історичний розвиток сільських поселень на Україні. - К.: Наук, думка, 1964.
44. Торкатюк В. І. Історія Слобідської України. Навч. посібник з народознавства та краєзнавства / За ред. В. І. Торкатюка, О. Л. Сидоренка. — Х.: Основа, 1998. — 368 с.
45. Храплива-Щур Л. Українські народні звичаї в сучасному побуті. - Львів: Фенікс, 1990.
46. Чорноморець А.Д. Вишивка в сучасному костюмі. - К.: Реклама, 1987.
47. Шейко В.М. Історія культури Слобідської України: навч. посіб. / В. М. Шейко, Л. Г. Тишевська ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Харк. держ. акад. культури. — 2-ге вид., виправл. і доповн. — Х. : ХДАК, 2012. — 224 с.